

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології

Кафедра дошкільної і початкової освіти

Борисова Марина Володимирівна

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОТИЛЕЖНОЇ
СТАТІ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Н. М. Павлущенко,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної і

початкової освіти

« ____ » _____ 2020 року

Виконавець

_____ М. В. Борисова

« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОТИЛЕЖНОЇ СТАТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	6
1.1. Особливості освітньої діяльності з дітьми дошкільного віку з урахуванням фактору статі	6
1.2. Гендерні та психолого-педагогічні передумови виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі	17
1.3. Основні напрями дослідження проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі	27
Висновки до першого розділу	36
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОТИЛЕЖНОЇ СТАТІ	38
2.1. Сучасний стан проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі	38
2.2. Педагогічні умови виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі	55
Висновки до другого розділу	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку вітчизняної державної політики спрямований на закріплення позицій України в європейській співдружності. Кардинальні дипломатичні та соціокультурні зміни, інтеграційні та економічні процеси сприяють передумовам реформування освітньої галузі, що відображено в основних положеннях Конституції України, Базовому компоненті дошкільної освіти, який ґрунтується на основних положеннях Міжнародної конвенції ООН про права дитини, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», інших нормативних актах стосовно дитинства.

Серед провідних засад нового Базового компонента дошкільної освіти виняткової уваги заслуговують наступні позиції: повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника; компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів та особистісних якостей і вольової поведінки дитини; надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з означеної проблеми, доводить, що останнім часом в Україні значно активізувалися наукові пошуки, спрямовані на дослідження гендерних проблем, зокрема, теорії та методології гендеру (Т. Голованова, С. Вихор, В. Кравець, О. Кікінежді та ін.); упровадження принципів гендерної рівності і демократії до сфери освітнього простору (І. Грабовська, Л. Ковальчук, Т. Мельник та ін.); інтеграція гендерного підходу до системи початкової освіти (Т. Говорун, О. Кікінеджі, Н. Павлущенко та ін.); формування гендерної культури дітей та молоді (К. Корсак, Л. Мандрик, Н. Маркова та ін.).

Більшість науковців мету гендерного виховання вбачають у формуванні гендерної культури дітей щодо різної статі, однаково здатних до самореалізації й розкриття потенційних можливостей в сучасному світі, реконструкції

традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості залежно від статі, осмисленні й створенні умов для максимальної самореалізації й розкриття здібностей хлопчиків і дівчаток у процесі педагогічної взаємодії.

Незважаючи на певні досягнення у педагогічній науці, окреслена проблематика нині набуває особливої актуальності, оскільки залишаються недостатньо дослідженими педагогічні умови виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

Мета дослідження – виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до представників протилежної статі.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити особливості освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти з урахуванням фактору статі та схарактеризувати гендерні й психолого-педагогічні передумови виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі.

2. Розкрити основні напрями дослідження проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі.

3. Визначити сучасний стан проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі.

4. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

Об'єкт дослідження – гендерне виховання дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до представників протилежної статі.

Матеріали та методи дослідження. *Теоретичні* (системно-структурний аналіз, порівняння, узагальнення) для вивчення педагогічних, психологічних наукових джерел; *емпіричні* (опитування, бесіди, спостереження) для

визначення сучасного стану проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі; *статистичні* (кількісно-якісний аналіз емпіричних даних, математична обробка здобутих експериментальних показників) для опрацювання отриманих даних.

Наукова новизна одержаних результатів у тому, що:

вперше визначено педагогічні умови ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання: надання інформації про існування гендерних стереотипів, забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості, формування гендерної культури дошкільників;

удосконалено зміст гендерного виховання дітей дошкільного віку через реалізацію сучасних гендерних підходів на засадах гендерної рівності;

подальший розвиток набули положення про роль гендерної складової в організації освітнього процесу закладів дошкільної освіти.

Практичне значення одержаних результатів може бути використано в практичній діяльності вихователів закладів дошкільної освіти, при підготовці здобувачів вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта ОР Магістр, педагогами закладів загальної середньої освіти.

Апробація результатів та публікації. Основні положення і результати магістерського дослідження обговорено на 2-х Всеукраїнських науково-практичних конференціях для студентів та молодих науковців: «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи» (квітень 2020 р., м. Суми) та «Вивчення і впровадження ідей Василя Сухомлинського в практику сьогодення» (жовтень 2020 р., м. Кропивницький). Загальна кількість публікацій з теми дослідження – 2.

Структура та обсяг роботи. Магістерська містить 2 розділи, 1 додаток, 3 таблиці; загальний обсяг сторінок – 77; використаних джерел 65 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОТИЛЕЖНОЇ СТАТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Особливості освітньої діяльності з дітьми дошкільного віку з урахуванням фактору статі

Увага психолого-педагогічної думки завжди була зосереджена на гармонійному вихованні як хлопчиків, так і дівчаток (зокрема це стосується найменших), адже культура будь-якого народу є осередком уявлень про «суто чоловічі риси» та «суто жіночі риси» у нормах їхньої поведінки, виконанні ними певних соціальних чи сімейних ролей, що обумовлює оновлення змісту, напрямків та характеру виховання дітей.

Проблема виховання дитини з урахуванням фактору її статі – довічна проблема, стрижнем якої є питання про те, як виховати гармонійно розвинену особистість та сприяти тому, щоб діти підростали здоровими і повноцінними чоловіками і жінками, оскільки особистості не існує поза статтю, то формування її завжди ґрунтується на статевій приналежності. Тому, психологічна та педагогічна наукові думки від минулих століть і до теперішнього часу приділяли неабияку увагу вихованню дитини з урахуванням фактору її статі.

Дуже важливо зрозуміти принципову новизну й ефективність гендерного підходу, позначити його суть і провести чітку диференціацію зі статево-рольовим підходом в освіті.

Сучасна педагогічна термінологія такі близькі за значенням поняття як «статеве виховання», «статево-рольове виховання», «статево-рольова соціалізація» і їх варіації не тільки не відбиває суті предмета, але й ускладнює його розуміння, оскільки в традиційній культурі є численні й неадекватні «конотації» слова «стать».

Стать – це сукупність анатомо-фізіологічних особливостей організму, заданих від народження. У той же час гендер – це соціальна стать, соціальний конструкт статі, що функціонує над фізіологічною реальністю.

З метою визначення ступеня взаємодії педагогіки й гендера як складних соціальних і наукових категорій уводиться поняття «гендерний вимір в освіті». Освіта – це процес і результат засвоєння людиною навичок, умінь і теоретичних знань, творчого й емоційного досвіду. Освіта відбувається в процесі навчання й виховання, педагогічної взаємодії із вихователями, однолітками, різними суб'єктами середовища закладу дошкільної освіти. Під гендерним виміром в освіті ми маємо на увазі оцінку наслідків і результатів впливу педагогів на розвиток хлопчиків і дівчинок у гендерному аспекті (педагоги впливають на процес становлення гендерної ідентичності дітей, вибір ними ідеалів, життєвих цілей та орієнтирів, статус дітей у колективі, групі однолітків у залежності від біологічної статі).

Виховання і навчання дітей багато в чому залежить від того як діти тої чи іншої статі сприймаються педагогом, які ролі він приписує хлопчикам і дівчаткам, а головне – враховує їхні статеві особливості, надаючи навчальний матеріал і при вихованні. Незважаючи на те, що на цілком свідомому рівні, не дивлячись на розуміння відмінностей між особами жіночої і чоловічої статі в здібностях, інтересах і схильностях, особливостях поведінки, педагогіка і вся навчально-методична література досі залишається безстатевою, навчання й виховання юного покоління нині великою мірою ґрунтується на статево-рольовому підході, який істотно обмежує розвиток особистості рамками традиційних гендерних ролей в основних сферах життєдіяльності людини: родині і вихованні дітей, освіті й роботі, професії й відпочинку.

Головна ідея гендерного підходу в освіті полягає в урахуванні специфіки впливу на розвиток хлопчиків і дівчаток всіх факторів освітнього процесу (зміст, методи навчання, організація освітнього процесу, педагогічне спілкування, набір речей та ін.). Як відомо, стать людини грає величезну роль в її житті і діяльності, виявляючись природною основою всієї її індивідуальності.

Таким чином, для становлення ідеології визначення особливості освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти з урахуванням фактору статі склалося дві точки зору: статево-рольове виховання та гендерне виховання дітей. Розглянемо ці важливі підходи формування науково-педагогічної думки щодо виховання у дітей ціннісного ставлення до представників протилежної статі.

Оскільки статеве та статево-рольове виховання є явищами досить динамічними, тому і різні наукові погляди визначаються різними напрямками. Фундатори передової педагогічної думки XIX-XX століть К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський через навчально-виховний процес і педагогічну взаємодію активно впроваджували статево-рольову парадигму та складові статевого виховання у соціалізацію та адаптацію дітей.

На особливу увагу, в питанні виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до представників протилежної статі заслуговують погляди К. Ушинського, адже він є основоположником вітчизняної дитячої антропології. Відомо, що К. Ушинський палко захищав «принципи особистої людської волі, людської нічим неоціненої гідності, рівності людей перед законом, поваги до прав усякої людини, хто б вона не була».

Досить високо цінуючи людську гідність, К. Ушинський був упевнений в особливому призначенні дитини як активного члена сім'ї та суспільства, вимагаючи широкої освіти, отримавши яку, дитина не повинна нехтувати своїми здібностями і уподобаннями. У контексті розробки питань виховання статі К. Ушинський суттєвого значення надавав формуванню рівноправності статей, ціннісного ставлення до представників протилежної статі, однакової освіти як для хлопчиків, так і для дівчаток тощо.

Ідеї та змістовні виховання, зокрема статевого, чітко відстежуються у педагогічних роботах відомого українського педагога А. Макаренка. Думки педагога-новатора щодо виховання у дітей ціннісного ставлення до представників протилежної статі були спрямовані на рівноправ'я всіх представників суспільства, в тому числі і дітей дошкільного та шкільного віку. А. Макаренко цікавили всі напрямки роботи з дітьми, в кожній він бачив

особистість і тому, визначаючи цілі виховання, педагог стверджував, що організаційною задачею може бути тільки обізнаність щодо статево-рольового методу, який будучи загальним і єдиним, в той же час дає можливість кожній окремій особистості розвивати власні особливості, зберігати власну індивідуальність і ціннісне ставлення до представників протилежної статі.

Значний внесок у розробку означеної проблеми зробив видатний український педагог В. Сухомлинський, який пропонував виховувати дітей на засадах гуманного ставлення до представника будь-якої статі [220].

Базовою основою проблематики виховання дітей з урахуванням фактору статі стали роботи відомих дослідників П. Блонського, Г. Бреслава, В. Геодакяна, Г. Келлі, Б. Хасана та ін.

Питаннями виховання дитини відповідно до статі на сучасному етапі в Україні займаються М. Боришевський, В. Васютинський, О. Докукіна, В. Левицький, В. Постовий, О. Хромова та ін.

Над проблемою статевого виховання працювали також В. Агєєв, В. Єремєєва, Д. Ісаєв, В. Каган, Е. Костяшкін, А. Хрипкова та ін., більша частина міркувань яких примусово зводилася до санітарно-гігієнічних та медичних аспектів проблеми, описанню «призначення» чоловіка і жінки в суспільстві і родині.

Інша група вчених: І. Кон, Л. Столярчук, Т. Хризман критикували так звану «безстатеву педагогіку» радянських часів, наголошували на необхідності звернення до проблем статево-рольового виховання. Окремо досліджували психологію статі І. Блох, О. Вайнингер, Е. Кей, Н. Лапинський, Д. Колесов, А. Хрипкова, які звертали увагу на психологічні особливості представників обох статей, підкреслюючи розбіжності у психофізичних процесах, у функціонуванні мозку, у когнітивних здібностях, емоційній сфері дівчаток і хлопчиків.

Наступний науковий ракурс зазначеної проблематики стосується гендерного виховання дітей. Існують різні підходи щодо гендерного виховання

в закладах освіти: через здобуття відповідної обізнаності щодо сутності гендерних досліджень (І. Іванова, Л. Кобелянська, О. Луценко та ін.), опанування основ гендерної культури (А. Апарцева, І. Герасимова, О. Клименко, М. Романовська, В. Суковата та ін.), проблеми практичної готовності до гендерного виховання дітей різного віку (С. Вихор, В. Гайденко, Т. Голованова, Т. Дороніна, О. Кікінежді, В. Кравець, Н. Павлущенко та ін.), особливості гендерного виховання у ранньому онтогенезі (В. Абраменкова, Т. Говорун, Я. Коломинський, О. Кононко, Т. Репіна та ін.).

Вивчаючи психологічні особливості хлопчиків і дівчаток більшість уих зупинялися на порівняльно-диференціальних характеристиках дітей обох статей, що має особливе значення у освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Крім того, дослідники зауважували на фізіологічному аспекті розвитку дівчаток і хлопчиків та виховуванні дітей тільки з урахуванням їхньої статевої приналежності [42]. Не погоджуючись з традиційними підходами до виховання у педагогіці, вчені вказують на цілий ряд розбіжностей між хлопчиками і дівчатками: особливості темпів зросту і розвитку (характерні реакції їхніх організмів на однакові фактори середовища), психоемоційні розбіжності (типи характерів, поведінка), вибір майбутньої професії (наслідування дівчатками зразків жіночої діяльності, хлопчиками – чоловічої діяльності). Все це, наголошують науковці, має велике значення в процесі виховання у дітей ціннісного ставлення до представників протилежної статі.

У дослідженнях деяких науковців наголошується на тому, що «хлопчики і дівчатка – це два різні світи», учені звертають увагу на існуючі нейропсихічні розбіжності у розвитку дівчаток і хлопчиків. Головною ідеєю такого категоричного ставлення є ствердження вчених про залежність подальшого життя дитини від її статі, тому що існує «окремий світ дівчаток і світ хлопчиків». Спираючись на особливості виховання хлопчиків і дівчаток, дослідники зауважують, що «виховувати хлопчика» і «виховувати дівчинку» – це різні речі, навчати і любити їх теж треба по-різному [6; 11].

Але, крім зазначеного, слід розуміти, що виховуємо ми, перш за все, людей, а не «призначаємо» дівчаток на щось одне, а хлопчиків – на щось зовсім інше. Хоча статево-рольовий підхід в освіті представляє собою традиційну систему поглядів на призначення чоловіків і жінок в суспільстві у відповідності з їхніми біологічними характеристиками, виховання хлопчика і дівчинки відповідає тим нормам, вимогам, стандартам, які висуває суспільство до людини культурно та історично [14; 24; 25].

Отже, статево-рольовий підхід більше спирається на фізіологічні розбіжності між дівчатками і хлопчиками. З точки зору цього підходу, діти зростатимуть нормальними і здоровими, становитимуться повноцінними чоловіками і жінками, якщо засвоюватимуть статеві ролі, які допоможуть їм бути успішними у суспільстві, шляхом статево-рольової соціалізації.

Неабияку роль у інформативності, для сучасної педагогічної думки, з питань статево-рольової соціалізації дітей було зроблено Л. Столярчук. Статево-рольова соціалізація – це процес розвитку особистості, індивідуальності дівчинки, хлопчика, дівчини, юнака у реальній життєдіяльності, що здійснюється у системі взаємовідносин з дорослими, однолітками своєї та протилежної статі і з самим / самою собою [52].

На думку дослідниці, змістовні характеристики виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до представників протилежної статі, які передбачають розвиток здорової і цілісної індивідуальності чи то хлопчика, чи то дівчинки, повинні бути спрямовані на виховання в них наступних якостей: адекватне усвідомлення і переживання своїх фізіологічних і психологічних індивідуальних особливостей; володіння уміннями і навичками статево-рольової поведінки, які відповідають соціальним вимогам суспільства щодо статевої ролі і культури взаємин статей, які орієнтовані на самовдосконалення кожної індивідуальності; спираючись на власні знання, почуття, уміння і навички, уміти знаходити шляхи вдосконалення і оптимізації взаємин з представниками своєї та протилежної статі в усіх сферах життя; найоптимальніше адаптуватися до соціальних умов різних позитивних

співтовариств, протистояти тиску чужої волі, робити власних вибір як суб'єкта взаємовідносин, прогнозуючи наслідки та відповідаючи за результати власної статево-рольової поведінки. Дослідниця припускає, що розвиток індивідуальності дівчинки, хлопчика, і статево-рольове виховання в ході статево-рольової соціалізації будуть забезпечувати розвиток здібностей і підготовленість дівчаток і хлопчиків до реалізації статево-рольового репертуару, формувати культуру взаємовідносин статей, сприяти становленню жіночої / чоловічої індивідуальності а також сприяти вихованню у дітей ціннісного ставлення до представників протилежної статі [52].

Згадане вище дає підстави стверджувати, що статево-рольовий підхід у вихованні ґрунтується на традиційній системі поглядів щодо призначення жінок і чоловіків у суспільстві, що основний акцент робиться все ж таки на їхніх біологічних характеристиках, що виховання хлопчиків і дівчаток фактично повинно відповідати тим нормам, правилам, стандартам і очікуванням, які висуває до людини суспільство і історичні надбання.

У рамках статево-рольового підходу особливий наголос робився вченими також на моральному вихованні, вихованні в душі поваги чоловіка до жінки, жінки до чоловіка; поваги до жінки, як до матері тощо. Традиційна педагогіка визначає поняття моралі надзвичайно широко, воно охоплює правила, норми поведінки людей, що визначають різні обов'язки членів соціуму як перед собою, так і перед суспільством. Моральність є однією з форм свідомості, що відображає цілісну систему поглядів на сутність людини і всього суспільства. Вагомого значення набуває свідомість людини, її власні переконання, мотиви та самооцінка, вчинки [57].

Велика кількість сучасних педагогів розглядають статеве виховання, як процес оволодіння підростаючими поколіннями моральною культурою у сфері взаємин статей, формування у них потреб керуватися в стосунках осіб протилежних статей нормами моралі. Значну роботу у процесі статевого виховання дітей, зауважують вони, мають здійснювати заклади дошкільної освіти і школа, зосереджуючи увагу на таких аспектах: формування у

вихованців наукового розуміння проблем статі (закономірності розвитку живої природи і людей); ознайомлення з особливостями конституції та анатомо-фізіологічного розвитку людини з означенням статі; а також формування моральних якостей дружби, поваги у стосунках між хлопчиками і дівчатками [33, с. 162-165]. Однак ознайомлення з морфологічними та анатомо-фізіологічними розбіжностями хлопчиків і дівчаток є недостатніми для формування в дитині упевненості в собі як особистості, як представникові певної статі. А це означає, що навчити відповідного (адекватного) ставлення до представника протилежної статі – це завдання державного рівня, і відноситися до нього потрібно з більшою увагою, відповідально й серйозно.

На думку ряду вчених, формування адекватної моделі статево-рольової поведінки як етапів вихованості можна розглядати з точки зору: усвідомлення дитиною поняття про стать (віднесеність себе до представників «своєї» статі); сформованості відповідної поведінки (формування етичних норм, понять про правила поведінки, засвоєння статево-рольових взірців поведінки представників «своєї» статі); формування стійких навичок і звичок статево-рольової поведінки (відтворення переконань про правила моральної поведінки як представника «своєї» статі) [21].

На думку Л. Столярчук, статево-рольове виховання, синтезуючи ідеї диференційованого та статевого, формує власну специфіку – засвоєння статевої ролі, створення культури взаємовідносин статей в ході статево-рольової соціалізації, яка являє собою процес розвитку особистості, індивідуальності дівчинки, хлопчика в реальній життєдіяльності і здійснюється у системі взаємовідносин з дорослими, однолітками своєї та протилежної статі і самим собою.

Сутнісну складову педагогічної діяльності в процесі виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до представників протилежної статі, дослідниця визначає як «організацію ситуацій», що мають свій предмет – виховання культури відносин однієї статі з іншою, а також складних і специфічних навичок статево-рольової поведінки [52, с. 158]. Така організація

педагогічної діяльності у рамках системи статево-рольового виховання дозволить формувати в дітях не тільки культуру взаємин представників різних статей, а й виховувати в дівчаток і хлопчиків ті цінності, які їм необхідно засвоїти у даному віці для забезпечення кращого життя у дорослому майбутньому.

Позитивний бік статево-рольового підходу у вихованні полягає також у тому, що він органічно вплітає людину в наявну структуру суспільства, хоча при цьому майже не залишає можливості перебудувати цю структуру. Так, образ жінки-матері завжди буде дисонувати з образом ділової жінки; образ чоловіка-добувача – з образом чоловіка-вихователя [15; 31]. Але такий підхід може спрямувати педагогічну діяльність до вивчення дівчаток і хлопчиків як абсолютно протилежних представників людського середовища, які мають різну сутність і призначення, що на сьогоднішній день не має обґрунтування.

Виходячи з аналізу окреслених наукових досліджень і педагогічної практики, було з'ясовано, що з-поміж стратегічних напрямів модернізації національної системи освіти, одним із актуальних постає завдання щодо впровадження гендерного підходу в освітній і соціокультурний простір, що висвітлено в працях О. Вороніної, В. Гайдено, Г. Гарфінкеля, Е. Гоффмана, Л. Штильової та ін.

Поняття «гендерне виховання» належить до тих понять які сьогодні активно розробляються в педагогічній науці С. Вихор, І. Івановою, О. Кікінежді, В. Кравцем, О. Луценко, Н. Павлуценко. О. Цокур і тлумачать як: «цілеспрямований, організований, систематизований процес впливу на свідомість, поведінку, почуття вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості незалежно від статі, невідкорення гендерним стереотипам, розвитку здібностей до самореалізації кожного, оволодіння навичками паритетності та взаємозамінності в сімейному і суспільному житті» (О. Луценко, Н. Павлуценко); «цілеспрямований, організований і керований процес формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих і жіночих ролей, поводження, діяльності та

психологічних характеристик особистості, запропонованих суспільством своїм громадянам залежно від їхньої біологічної статі» (І. Іванова, О. Цокур); «цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості, незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками толерантної поведінки та з метою побудови громадянського суспільства» (С. Вихор, В. Кравець); «комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі її активної взаємодії із соціальними інституціями, на формування гендерної ідентичності, вироблення в особистості навичок взаємодії на засадах ненасильства, корекцію гендерних стереотипів, на її соціальний захист» (Т. Голованова, Л. Міщик).

Таким чином, узагальнивши дослідження сучасних педагогів, зазначимо, що статево-рольовий підхід в освіті являє собою традиційну систему поглядів на призначення чоловіка й жінки в суспільстві відповідно до їхніх біологічних характеристик, виховання хлопчика й дівчинки відповідно традиційним нормам, вимогам, стандартам, які висуває суспільство до людини. А головне, статево-рольовий підхід більше спирається на фізіологічні розбіжності між дівчинкою і хлопчиком, що ускладнює виховання у дітей ціннісного ставлення до представників протилежної статі.

У рамках статево-рольового виховання вітається наступне:

- орієнтація на підкреслення відмінностей між статями;
- орієнтація на «особливе призначення» чоловіка й жінки;
- заохочення видів діяльності, що відповідають статі;
- вибір видів поведінки, виходячи зі статевої приналежності;
- осуд відступів від традиційних патріархальних моделей устрою суспільства [52].

У той же час зміст гендерного виховання в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, формуючи ціннісне ставлення дошкільника до представників протилежної статі спрямований забезпечувати:

- однакові педагогічні вимоги, тон звертання до хлопчиків і дівчаток;
- статево-нейтральні правила дотримання культури поведінки, уникнення нав'язування стереотипів на кшталт: «хлопчикам / дівчаткам не личить...» і т. д.;
- орієнтація на індивідуальний розвиток дитини, її здібності, уподобання, можливості в навчанні, оволодіння професійними вміннями незалежно від статі;
- заохочення дітей до статево змішаних занять, ігор, видів навчальної діяльності, уникнення статевого сепаратизму в спілкуванні;
- заохочення та однаковий доступ до користування навчальним, спортивним інвентарем, приладами;
- обговорення з дітьми проблем взаємостосунків статей, наголошення на їхній рівноправності та взаємозамінності в сім'ї й суспільстві;
- привертання уваги вихованців до нав'язування гендерних стереотипів засобів масової інформації тощо [15; 46].

Таким чином, гендерний підхід в освіті – це індивідуальний підхід до прояву дитиною своєї ідентичності. Цей підхід дає дитині більшу волю вибору й самореалізації, допомагає бути досить гнучкою, сприяє формуванню ціннісного ставлення до представників протилежної статі.

1.2. Гендерні та психолого-педагогічні передумови виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі

Історичні контексти розробки проблематики статі закладені ще в анатомічних і загально-біологічних дослідженнях пізнього Середньовіччя та Нового часу. Згодом до уявлень про природу статі робить свій внесок експериментальна психологія і психоаналіз, а далі, під впливом суспільно-політичних емансипованих рухів, починають досліджуватися соціальні залежності. Наслідком цих досліджень є сучасне розуміння хлопчиків і дівчаток не лише через поняття статевої належності (анатомічні розбіжності), але й поняття статевої ідентичності (психологічний феномен) та гендеру як соціокультурного конструкту статей (стратегія ціннісного ставлення особистості до представників протилежної статі) [38].

Проблема виховання дітей, де основний акцент робиться на значенні психофізіології статевих розбіжностей і наявності істотних / неістотних психологічних відмінностей між хлопчиками і дівчатками – завжди була в центрі уваги наукових кіл.

Причини психофізіологічних розбіжностей, вчені трактують по-різному. З одного боку, мають місце твердження про наявні відміни між представниками обох статей, що виникають як наслідок соціальних умов; з іншого – що такі розбіжності біологічно запрограмовані до народження. Зауважимо, що між цими категоричними твердженнями і поглядами існує ціла низка проміжних думок, поглядів і тверджень.

Так, Л. Малес, звертаючись до сутнісної відмінності жіночої і чоловічої статей (антропобіологічних її аспектів), зазначає, що належність до одного виду *Homo sapiens* зумовлює, перш за все, єдність загальної біології людини в рамках живого світу [38]. Відтак, фактично хлопчиків і дівчаток «роз'єднує» суто анатомічна різниця.

Таким чином, зазначений науковий факт дає підстави стверджувати, що визначення передумов виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі можна розглядати за двома напрямками: гендерні характеристики статі (гендерна ідентифікація, формування гендерних ролей, ідея рівноправності статей) та психолого-педагогічний підхід (диференціація психологічних, фізіологічних та біологічних відмінностей між хлопчиками / дівчатками на порівняльних характеристиках).

Отже, проаналізуємо науковий підхід, що характеризує гендерні передумови виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі – соціальний. Мета його полягає у визначенні розміщення індивіда і в часі, і в просторі для забезпечення соціального й історичного контекстів, у яких особа вибудовує свою ідентичність. У цьому розумінні, за М. Кімелом, основний постулат соціології, на якому ґрунтується її аналіз структур та інституцій, полягає в тому, що індивіди формують своє життя як в історичному, так і в соціальному контекстах. Вчений наголошує на наступному: «Ми робимо це не просто тому, що ми біологічно запрограмовані вчиняти у певний спосіб, і не тому, що доросле життя вимагає від нас розв'язання повсякденних задач. Радше ми реагуємо на світ, у який вступаємо – формуючи, видозмінюючи та створюючи свою ідентичність через наші стосунки з іншими людьми і в умовах існуючих соціальних інституцій» [28, с. 133].

Відомо, що соціальне і духовне життя дитини, як і будь-якої особистості взагалі, відбивається на його вчинках і взаєминах з представниками своєї та протилежної статей. Звідси виникає необхідність проявляти постійну увагу до формування гуманних взаємовідносин, готовності до взаємодопомоги, бажання і вміння розуміти інших.

Гендерний підхід у цілому, при наявності окремих теоретичних розбіжностей, ґрунтується на тому, що різниця в поведінці, мисленні і вихованні хлопчиків і дівчаток визначається не тільки їхніми психофізіологічними особливостями, але й соціальними факторами, таким, як виховання в дусі розповсюджених в кожній культурі уявлень про чоловіче та

жіноче призначення. Проблема гендерної освіченості знаходиться у центрі уваги гуманістичних наук, закономірна увага педагогів до питань гендерного виховання сучасних дітей, яке ґрунтується не тільки на вихованні по зразках історії та культури, а передбачає, перш за все, виховання в дусі рівноправності, партнерства і паритетності.

Основою для виникнення гендерного підходу у другій половині ХХ століття стало нове соціальне знання (П. Бергер, І. Гофман, Т. Лукман, М. Фуко та ін.) та праці теоретиків фемінізму, практично невідомих до початку 2000-х років (Дж. Батлер, Дж. Скотт, Л. Іррігарей, Ю. Кристева, та ін.). Гендерна проблематика в освіті активніше стала розвиватися в цей час і в Україні (Л. Булатова, Л. Бут, І. Костікова, І. Лебединська, Л. Попова, Л. Смоляр та ін.).

У соціальній психології надважливого значення набуває феномен особистісної ідентифікації. Її розуміють як один із суттєвіших механізмів формування ідентичності особистості, зокрема гендерної ідентичності, яка має велике значення для особистості, поза нею не може бути в психологічному і соціальному планах повноцінної особистості [44].

Одним з механізмів формування гендерної ідентичності є ідентифікація. Вчені розглядають три види ідентифікації осіб: особистісна, рольова, соціальна. Особистісна ідентифікація полягає у розмежованій ідентифікації з особистістю взагалі, особливостями поведінки, цінностями і поглядами інших.

Досліджуючи означений ракурс проблеми, В. Агеєва зазначає, що рольова ідентифікація, полягає у ідентифікації із специфічними аспектами ролі іншої людини і необов'язково призводить до прийняття цінностей чи поглядів ідентифікованої людини. Діти зазвичай обирають особистісну ідентифікацію, оскільки вона виростає з емоційної близькості з людиною, яка знаходиться поруч. До рольової ідентифікації діти повертаються достатньо реактивно і ідентифікують себе з сприйнятою роллю чи ситуацією іншого, коли нема можливостей для особистісної ідентифікації [1].

Рольову ідентичність, на думку, П. Горностай, можна розглядати як окрему форму соціальної ідентичності, яка зумовлена соціальними ролями, тобто культурно прийнятими соціальними очікуваннями до відповідних видів поведінки, характерних для певних соціальних позицій. Рольова ідентичність, в основі якої лежить усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей, тісно пов'язана з поняттям самості, адже вона значно об'ємніше аніж соціальна ідентичність [19, с. 133].

Досліджуючи соціальну ідентифікацію, деякі вчені визначають наступну теорію соціальної ідентичності: категоризація (віднесення всіх людей, і себе, до певної категорії; наприклад, визначити людину як українця чи школяра); ідентифікація (віднесення себе до певної групи; категорія «ми»); порівняння (протиставлення «своєї» групи всім іншим групам; категорія «вони»). Оцінюючи свою особистість і досягнення люди багато в чому завдячують «своїй групі». Відтак, вчені стверджують, що чуття «ми» закріплює нашу Я-концепцію. Ми жадаємо не тільки самоповаги, а й бажаємо, щоб наша група була гордою за нас. Незадоволеність особистісною ідентифікацією зволить до підвищення власної самооцінки за рахунок приналежності до групи [42]. Отже, соціальна ідентичність лежить в основі більшості групових процесів, таких як групова поляризація чи стереотипізація.

Групова поляризація є розповсюдженим явищем в дитячих колах. У формуванні рис особистості дитини велику роль відіграє досвід її колективного життя.

Дослідники доводять, що у взаєминах з товаришами, колективній діяльності діти не тільки навчаються правильно оцінювати власні можливості, поважати інших людей, рахуватися з інтересами і схильностями інших, а й формувати ціннісне ставлення до представників протилежної статі. При створенні у дитячих колективах реальних умов для діяльності та спілкування, діти мають можливість проявити свої моральні настанови, підвищити культуру спілкування, розширити вольову та емоційну сфери. У процесі колективного життя діти отримують перший досвід соціальної поведінки. При цьому

необхідно враховувати, що вже в 4-5 років увага дітей, які до цього довірливо ставилися тільки до авторитету дорослих, особливо батьків, звертається до однолітків, що побуджує їх шукати своє місце у суспільстві цінити представників протилежної статі [42; 44]. Тобто, дошкільний вік є сприятливим для розвитку громадянської спрямованості, формування навичок гендерної культури та взаємин в соціальному просторі.

Діяльність і спілкування – це найважливіші соціальні форми способу життя дітей, які проявляються у колективі. Тому, однією з педагогічних задач, які б забезпечували перехід знань в уміння, а вмінь у навички, є створення в дитячому колективі такої атмосфери, яка б сприяла закріпленню знань кожного дошкільника на практиці, виробленню навичок, спрямованих на створення, збереження, зміцнення знань про основи культури рівноправної міжстатевої поведінки, безболісної ідентичності, ціннісного ставлення до представників протилежної статі тощо.

Гендерний підхід в роботі з дітьми перетворює освітній процес на етап гендерної соціалізації, пов'язаний із пошуком ідентичності. Дослідники зауважують, що конструювання гендеру здійснюється основними інститутами соціалізації через трансляцію уявлень, що сформувалися в культурі через стереотипізацією поведінки хлопчиків і дівчаток, особистісними якостями чоловіків і жінок. Деякі уявлення «пофарбовані» традиційно й не відповідають реаліям періоду соціальних трансформацій. Такі застарілі уявлення-стереотипи іноді гальмують й / або спотворюють розвиток особистості, перешкоджають її самореалізації та вихованню навичок ціннісного ставлення до представників протилежної статі. Таким чином, соціальна реальність, з якою стикаються хлопчики і дівчатка в процесі свого розвитку і дорослішання, розподілена на «світ чоловіків» і «світ жінок», і в цих світах домінують різні правила гри. Соціальні інститути працюють на те, щоб формувати норми «правильної» чоловічої і жіночої поведінки і життєві сценарії, що з них витікають [28].

Інший підхід розкриття сутнісних складових виховання дітей дошкільного віку полягає у порівняльних характеристиках психофізіологічних

можливостей хлопчиків і дівчаток. Порівняльні дослідження пізнавальних процесів у хлопчиків і дівчаток, вивчення ролі і впливу (на виховання) біологічних та соціальних факторів, дає підстави визначити три основних напрямки: психологічні дослідження статевих розбіжностей в пізнавальних здібностях; можливі біологічні детермінанти цих розбіжностей; опис соціально-психологічних механізмів, пов'язаних із засвоєнням статевих ролей і пізнавальні здібності чоловіків і жінок, які впливають на диференціацію.

Існує багато належних параметрів, за якими одна людина відрізняється від іншої (раса, вага, колір волосся), що передається в основному генетично. Найбільш значимим параметром у визначеннях Я-концепції і соціальних взаємин є стать. Як зазначають соціологи, стать та етнічна приналежність роблять значно більший вплив, ніж вага і колір волосся, на Я-концепцію і самоідентифікацію, на вибір друзів і знайомих, на ставлення до оточуючих і їхнє ставлення до нас [39].

Опрацьовування соціально-психологічних факторів, що впливають на розвиток пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку, дало змогу вченим визначити низку причин, які не дають можливості дівчаткам і жінкам реалізувати себе в повній мірі в науці та винахідливій діяльності. Серед них можна назвати такі: певні культурологічні традиції оточуючого середовища, що впливають на життя дитини, її самооцінку і систему цінностей; нав'язання батьками і педагогами стереотипів щодо статевих ролей, моделей «чоловічої» / «жіночої» поведінки і наявність «чоловічих» і «жіночих» професій; явна і прихована дискримінація жіночої статі, яка існує у науковому суспільстві [6].

Статева стереотипізація існує в будь-якому суспільстві, хоча її змістовні можуть різнитися. Як відомо, процес соціалізації починається від народження, і тому формування статевих ролей здійснюється батьками дуже рано: до дітей різних статей – відповідно різне відношення (різні іграшки, різні лексичні забарвлення слів і т.д.).

Наявність стереотипів, підкріплює психологію статевої диференціації, яка, з одного боку, віддзеркалює сам факт певних психологічних ознак, пов'язаних зі статевою приналежністю, з іншого боку – придбання цих ознак, формування психологічної статі особистістю, які нав'язуються історією і культурними традиціями.

Так, сутність статевої диференціації в психології розвитку особистості, деякі вчені вбачають у становленні психологічної статі, яке засновано на статевої самосвідомості і ціннісних орієнтаціях статево-рольової позиції особистості, яка реалізується нею у спілкуванні і діяльності. У результаті цього процесу біологічно надана стать в ході соціалізації визначається як задана, що призводить до усвідомлення суб'єктом статевої приналежності, формуванню статевої ідентичності і відповідних даній культурі статево-рольових орієнтацій і взірців поведінки [1].

Як показують психологічні дослідження, далеко не всі чоловіки і хлопчики напористі і агресивні. Агресивність хлоп'ячих груп і чоловічих компаній – не стільки індивідуально-психологічний, скільки груповий феномен: сильним і агресивним хлопчикам легше завоювати престижне становище в ієрархічній структурі хлопчачої групи. Це сприяє закріпленню відповідного стилю взаємовідносин і системи цінностей, які пред'являються іншим як норма, незалежно від індивідуальних якостей [38, с. 120].

Проведені вченими дослідження щодо впливу статевої диференціації дітей дошкільного віку на прояв міжособистісних взаємин показали, що хлопчики до 6 років гуманніші у групі однолітків, ніж дівчатка цього ж віку в групі ровесниць. На рубежі до 10 років це співвідношення «перевертається» на користь дівчаток, а до 12-13 років урівнюється. Ці показники, припускають вчені пов'язані з тим, що досі зберігається традиційна тенденція до статевої соціалізації, згідно якої дівчатка повинні бути вкрай фемінними, а від так турботливими, лагідними у спілкуванні, а хлопчики, відповідно, – вкрай маскулінізованими, значить максимально самостійними, доміантними, агресивними [41].

Зазначимо, що у більшості сучасних культур у буденній свідомості така статево-рольова орієнтація є домінуючою. А оскільки, діти старшого дошкільного віку є найбільш сензитивними до будь-яких впливів, оскільки вони чітко і швидко підпадають під вплив таких статево-рольових моделей поведінки.

Науково доведено, що обидві статі схожі по багатьох фізіологічних характеристиках: в одному і тому ж віці хлопчики і дівчатка починають сидіти, ходити, у них з'являються зуби. Вони також схожі по багатьох психологічних характеристиках, таких як загальний словниковий запас, інтелект, задоволеність життям, самооцінка. Навіть на фізичному рівні індивідуальні відміни між хлопчиками і дівчатками набагато вищі за середні відміни між статями [54].

Психологічні особливості дітей дошкільного віку, їхнє довірливе ставлення до батьків, вихователів і однолітків, добре сприйняття усього нового, бажання оволодіти корисними вміннями і навичками створюють сприятливі умови для формування в них знань про гендерну сутність відносин між представниками обох статей, гендерну ідентичність, а головне – для переконання, що кожна людина індивідуальна і неповторна.

Дослідники зазначають, що гендерний підхід у будь якій сфері передбачає розбіжності у поведінці та вихованні хлопчиків і дівчаток, які визначаються не стільки їх фізіологічними, біологічними, анатомічними особливостями, скільки соціально-культурними факторами. Такий конструктивістський підхід передбачає подолання негативних гендерних стереотипів: якщо вони не є вродженими, а сконструйовані суспільством, то їх можна змінити, змінюючи свідомість суспільства. При цьому основна ідея впровадження гендерного підходу в освіту і виховання полягає в урахуванні специфіки впливу на розвиток хлопчиків і дівчаток всіх факторів освітнього процесу (зміст, методи навчання, організація перебування дитини в закладі дошкільної освіти, педагогічне спілкування, добір тематики занять та ін.), у відмові від асиметрії соціалізації бінарного типу («слабка залежна дівчинка –

сильний, рішучий хлопчик), у вихованні всебічно розвиненої особистості, вільної від дискримінаційних поглядів [12].

Виховання являє собою частину процесу соціалізації й розглядається як цілеспрямована й свідомо контрольована соціалізація. Виховання виступає своєрідним механізмом прискорення соціалізації. За допомогою виховання переборюються або послабляються негативні наслідки соціалізації, їй надається гуманістична орієнтація. Одним з факторів гендерної соціалізації є освіта й освітні установи. Оскільки освітній заклад, є визначальним соціальним інститутом, що виконує функції трансляції основної системи цінностей, норм, ролей від одного покоління до наступного. Постає задача створення гендерночутливої освіти – важливого інституту соціалізації саме тому, що вона повинна надати гендерні знання, виховати вміння, розвинути здібності людини, які б спонукали її до самореалізації та творчості.

Педагогіка в цілому і виховання, як педагогічне явище, потребують осмислення суперечливих змін та корегуванні своїх позицій з питань гендерної соціалізації вихованців. Жорсткі стандарти відносно жіночого та чоловічого, що відтворюються через освітні стандарти, стають перепорою для ефективної соціалізації дітей.

Сучасні дослідження науковців пропонують основи гендерної педагогіки як сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дітям почувати себе у взаєминах з представниками своєї і протилежної статі комфортно і впоратися із проблемами соціалізації, важливою складовою яких є самоідентифікація дитини, як хлопчика, так і дівчинки. Таким чином, мету гендерної педагогіки вона вбачає в корегуванні впливу гендерних стереотипів на користь прояву та розвитку особистих схильностей індивіда [49]. З метою визначення ступеню взаємодії педагогіки й гендеру як складних соціальних і наукових категорій виникає потреба у гендерному вимірі в освіті. За визначенням деяких педагогів, освіта – це процес і результат засвоєння людиною навичок, умінь і теоретичних знань, творчого та емоційного досвіду. Освіта відбувається в процесі навчання й виховання, педагогічної взаємодії із вихователями, однолітками, різними

суб'єктами освітнього середовища. Під гендерним виміром в освіті розуміють оцінку наслідків і результатів впливу виховних зусиль педагогів на положення й розвиток хлопчиків і дівчаток, усвідомлення ними своєї ідентичності, вибір ідеалів і життєвих цілей, статус дітей у колективі / групі однолітків залежно від біологічної статі [там само].

Сучасна провідна педагогічна думка припускає, що розвиток гендерної освіти допоможе сформувати уявлення про те, що стать не є підставою для будь-якої дискримінації, а дає можливість дітям обох статей користуватися правами людини у повному обсязі цього поняття, породжує сили для вільного вибору шляхів і форм соціалізації на рівні своєї неповторної індивідуальності. Але, як доводять дослідження вчених, гендерні підходи у педагогіці досі сприймаються як наукова екзотика, оскільки для розуміння та професійної участі у процесах гендерної соціалізації дітей педагогу потрібен відповідний методологічний та методичний апарат, що містить систему наукових знань про гендер, педагогічних аспектах виховання і освіти як гендерних технологій, факторах, умовах та критеріях ефективної гендерної соціалізації дітей, відповідну предмету професійну мову [59].

Таким чином, гендерні та психолого-педагогічні передумови виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі характеризується двома основними показниками. З одного боку це показники стереотипізованого гендерного впливу на дітей, їхню ідентичність. З іншого боку сукупність істотних / неістотних розбіжностей у психофізіології, пізнавальних здібностях, зразках поведінки, статево-рольової соціалізації дітей.

1.3. Основні напрями дослідження проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі

Останнім часом гендерні дослідження стали невід'ємною частиною педагогічної науки, а гендерна проблематика відокремлюється в різних галузях педагогіки. Посилення цього нового напрямку пов'язано з посиленням протиріччя між відтворенням патріархальних стереотипів у взаємодії статей та реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві.

Визначаючи сутність освітнього процесу у закладах дошкільної освіти сучасні дослідники стверджують, що, через урахування вікових особливостей дошкільників неперервна освіта має забезпечити подальше становлення і формування дитячої особистості, її загальний розвиток засобами класичної та народної педагогіки. У закладі дошкільної освіти дитина опановує знання з різних галузей людської культури, набуває міцних навичок і гнучких умінь. Нова стратегія освіти передбачає особистісно-орієнтоване виховання, сутністю якого є партнерство всіх учасників освітнього процесу, утвердження ідей гуманізму, стимулювання до творчості й самореалізації як дітей, так і педагогів [27]. Такий підхід, на нашу думку, повинен також передбачати і ураховувати інноваційні процеси сучасного життя, зокрема освітніх процесів. Це не тільки трансформація освіти, а її демократизація, що, безумовно, дає підстави спрямовувати освітній процес не тільки на утвердження гуманістичних ідей, а й на роботу вихователів, на розвиток егалітарних гендерних настанов, стратегій гендерної соціалізації дітей з позиції різних гендерних ідеологій, зокрема виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі.

У сучасних гендерних дослідженнях велика увага приділяється освіті й вихованню. Значимість даної сфери зрозуміла, її роль важлива на етапі первинної соціалізації й статетипізації. Програми навчання, базові літературні зразки, система розподілу занять, мова викладу, поведінка вихователів, явна

фемінізація сучасної освіти – всі ці параметри традиційного навчання / виховання можуть бути розглянуті як система гендерних вправ, що задають стійку ієрархічну систему гендерних ролей [59].

Впровадження в систему освіти педагогіки, яка базуватиметься на врахуванні гендерного підходу, надасть можливість подолати певні негативні явища, формувати егалітарну свідомість майбутніх громадян, сприяти реалізації принципу рівних прав і можливостей.

Сучасне розуміння педагогіки як системи взаємопов'язаного педагогічного впливу, впливу та взаємовпливу в межах суб'єкт-суб'єктних відносин педагогічного процесу та соціалізації особистості, на думку О. Луценко, потребує перегляду самого поняття виховання з гендерних позицій гендерного підходу, який передбачає гармонізацію статево-рольової взаємодії на основі егалітаризму як принципу рівних прав і можливостей особистості незалежно від статі [37, с. 494].

На думку професора В. Кравця, важливим компонентом гендерної соціалізації особистості є гендерна освіта та гендерне виховання. Гендерна освіта включає в себе: систематичне навчання, просвіту (тобто пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури), стимулювання гендерної самоосвіти [31, с. 174].

Сучасні науковці стверджують: заклад дошкільної освіти є провідним чинником гендерної соціалізації. Зміст навчального матеріалу, дидактичних і виховних настанов у процесі спілкування вихователя з дітьми є орієнтиром розвитку гендерної культури та гендерної свідомості хлопчиків і дівчаток у напрямку виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі.

Відома українська дослідниця проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі професор Т. Говорун стверджує, що методика організації освітнього процесу формує психологічну основу утвердження ідеології гендерного рівноправ'я і одночасно може сприяти закріпленню гендерної нерівності [15, с. 154].

У зв'язку з цим особливої значущості набувають теоретико-методологічні, соціально-психологічні, організаційно-педагогічні та методичні аспекти широкомасштабної проблеми повноцінного гуманістичного розвитку дітей дошкільного віку та виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі.

В. Кравець визначає проблему виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі як процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі, тому сфера гендерного виховання охоплює не тільки специфічні відносини між представниками чоловічої і жіночої статей, як подружні, але й будь-які інші: в суспільному житті, праці, відпочинку тощо [31]. Така позиція, на нашу думку, все ж таки відповідає традиційній системі цінностей і принципів виховання, оскільки вона підкреслює завчасну заданість функціоналій чоловічої і жіночої статей, статево-рольовий підхід, а також, певною мірою, налаштована на зручну для чоловіків психологію життя, що суперечить гендерному підходу у вихованні, який провіщає робити наголос на загальнолюдських цінностях.

Відомо, що гендерна соціалізація особистості здійснюється під впливом родини, освіти, однолітків, засобів масової інформації, мови, політики держави тощо. Як зазначають деякі педагоги, вирішення проблеми гендерної освіти і гендерного виховання зумовлює необхідність ознайомлення дітей дошкільного віку (а, в першу чергу, і педагогів) з основними положеннями гендерної теорії, існуючими методично-науковими матеріалами [62].

У рамках нашого дослідження важливим також є визначення гендерної рівноваги, яка розглядається вченими не тільки як захист конституційного рівноправ'я чи гендерно чутливу адміністративну політику держави, а й передусім як забезпечення належного виховання хлопчиків і дівчаток, їхню орієнтацію на партнерство та взаємозамінність у виконанні сімейних і соціальних ролей; основним принципом якого є виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі,

уникнення будь-яких проявів упередженості та дискримінації щодо навчання та поведінки, вибору майбутніх професійних, сімейних та громадських ролей на підставі належності до певної статі [14].

Проте українські гендерологи стверджують, що стереотипи масової свідомості сьогодні стають одним із найпотужніших чинників, що заважають формуванню в Україні суспільства гендерної рівності. Суттєвим чинником, спрямованим на переборення гендерних стереотипів, виступає гендерна просвіта і освіта.

Гуманістичні концепції сучасної освіти ґрунтуються на системі принципів, що виходять із необхідності пильної уваги, турботи, поваги, любові до кожної дитини як до неповторної особистості та забезпечення належних умов для їх реалізації. Йдеться, зокрема, про принципи рівноправності, діалогічного спілкування, спільної участі вихователів, батьків і дітей в організації життя дитячого колективу в ЗДО, які забезпечують рівні можливості хлопчиків і дівчаток, бо орієнтовані на кожну дитину як на індивідуальність [25].

Суттєвим внеском у рішення проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі є дослідження сучасних українських гендерологів В. Левицького, І. Мунтяна, О. Цокур, І. Іванової, В. Романової та ін. [35; 43; 50; 58], які визначають гендерну педагогіку як сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дітям почувати себе у закладі дошкільної освіти чи школі комфортно і впоратися із проблемами соціалізації, важливою складовою яких є самоідентифікація дитини як хлопчика, так і дівчинки. Мета гендерної педагогіки полягає у корекції впливів гендерних стереотипів на користь прояву та розвитку особистих схильностей індивіда, виховання ціннісного ставлення дітей до представників протилежної статі. Основна ідея гендерного підходу в освіті – це врахування специфіки впливу на розвиток хлопчиків і дівчаток всіх факторів освітнього процесу (змісту, методів роботи вихователя, організація дитячого

життя в ЗДО, педагогічне спілкування, специфіка і добір тематики занять та ін.).

У своїх наукових дослідженнях зазначені автори висвітлюють зокрема і проблематику виховання ціннісного ставлення дітей різних вікових категорій до представників протилежної статі (від молодших школярів звичайної і допоміжної школи до студентів закладів вищої педагогічної освіти). Важливо зазначити, що виховання ціннісного ставлення осіб різних вікових категорій до представників протилежної статі у своїх наробках науковці пов'язують, пер за все, з гендерним вихованням.

Як зазначають педагоги, гендерне виховання – це цілеспрямований, організований і керований процес формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих і жіночих ролей, поведження, діяльності та психологічних характеристик особистості, запропонованих суспільством своїм громадянам незалежно від їхньої біологічної статі [3; 46]. Адже соціокультурні механізми повинні конструюватися не як окремі ролі для чоловіків і жінок і види діяльності суспільство повинно пропонувати своїм громадянам незалежно від біологічної статі.

Аналіз літератури свідчить, що необхідність формування нового мислення, нового підходу, нової парадигми у педагогіці не викликає сумнівів. Після проголошення незалежності Україна обрала орієнтиром свого розвитку демократичне суспільство, яке означає рівні можливості для всіх громадян незалежно від соціального стану, етнічного походження, статі. Одним із принципів існування сучасного демократичного громадянського суспільства є формування суспільства гендерної рівності. Знищення всіх форм дискримінації людини, дискримінації чоловіків та жінок на основі розроблених гендерних стратегій розвитку освіти є однією з умов реалізації прав людини та створення правової демократичної держави на теренах України.

Але розробка науково-методичних засад, стратегії і технології вирішення цих завдань ускладнюється відсутністю відповідних наукових програм,

відсутня методологія аналізу суспільства з позицій гендерної рівності, зокрема методологія аналізу виховного процесу.

На нашу думку, впровадження гендерної концепції в освіту буде максимально сприяти формуванню педагогічної парадигми, яка ґрунтується на ідеології рівноправ'я, а це, в свою чергу, сприятиме здійсненню особистісного (індивідуального) підходу в навчанні й вихованні дітей, підсилить потенціал педагогічної взаємодії, створить сприятливішу ситуацію як для педагогів, так і для вихованців у ракурсі проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі.

Нова педагогічна парадигма – усталена точка зору, що стала б взірцем у рішенні освітніх і дослідницьких завдань. Вона має складатися з наступних провідних педагогічних умов та викривання механізмів дискримінації в існуючому освітньому процесі, які сприятимуть вихованню ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі: надання інформації про існування гендерних стереотипів, забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості, формування гендерної культури дошкільників.

Дуже важливо зрозуміти принципову новизну й ефективність означених педагогічних умов організації освітнього процесу, позначити його сутність і зрозуміти чітку диференціацію зі статево-рольовим підходом в освіті.

Гендерні стереотипи залишаються достатньо поширеними серед педагогічних колективів, переважно жіночих за складом, і поглиблюють диференціацію соціально-психологічних вимог та очікувань стосовно статей.

З розвитком демократії й поширенням принципів відкритого суспільства одним з найважливіших соціально-культурних завдань стає подолання всіх видів дискримінації й поширення вільного розвитку особистості, в тому числі за ознакою статі. Освіта грає в цьому процесі одну з найважливіших ролей.

Сучасна педагогічна наука покладає неабиякі надії на вирішення проблеми виховання ціннісного ставлення особистості до представників

протилежної статі, більшість досліджень цю проблему вважають взаємозалежною від гендерного виховання. Так, у розрізі досліджуваної нами проблеми, наука пропонує наступну проблематику: гендерне виховання юнаків та підлітків; педагогічні умови підготовки старшокласників до сімейного життя в процесі гендерного виховання; проблема підготовки майбутніх вчителів до основ гендерної освіти старшокласників; питання формування гендерної ідентичності студенток педагогічних коледжів; формування гендерної культури студентів та ін.

Так, у дослідженні С. Вихор [3] розроблено своє бачення проблеми гендерного виховання підлітків та юнаків. Авторкою обґрунтовано педагогічні умови гендерного виховання через реалізацію гендерного підходу в організації особистісно зорієнтованого виховання; формування гендерної чутливості вчителів, учнів, батьків; використання в освітній практиці результатів гендерного аналізу змісту навчально-методичної літератури з метою пом'якшення впливу гендерних стереотипів на суб'єктів навчально-виховного процесу.

Проблема педагогічних умов підготовки старшокласників до сімейного життя в процесі гендерного виховання висвітлено в роботі Л. Яценко [63], якою було досліджено можливості поєднання гендерної теорії та виховної практики та розроблено структуру, зміст, форми і методи підготовки старшокласників до сімейного життя засобами гендерного виховання. Дослідниця запропонувала ґрунтовні педагогічні умови співробітництва сім'ї і школи в підготовці старшокласників до сімейного життя.

Проблемі формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів присвятив своє дослідження П. Терзі [55]. Ним було визначено сутність і структуру гендерної культури як індивідуальної характеристики особистості періоду студентської юності та виявлено критерії, показники й рівні її вияву у студентів вищих технічних навчальних закладів; конкретизовано сутність гуманізації вищої технічної освіти шляхом інтеграції гендерних досліджень у її зміст і форми організації. Завдяки означеному

дослідженню дістала подальшого розвитку теорія гендерної педагогіки, зокрема концепція інтеграції гендерного підходу у систему вищої технічної освіти.

Проте існуючі дослідження з проблеми гендерного виховання недостатньо враховують принципи комплексності, системності й практичної спрямованості, що забезпечують послідовне втілення набутих знань про складові егалітарних стосунків, поняття про паритетні взаємини статей, рівноправний розподіл сімейних і професійних ролей, поняття про опір статево-рольовим та гендерним стереотипам в усіх сферах життя (навчальній, сімейній, професійній, соціальній, сфері відпочинку) в щоденну практичну діяльність дітей і, з рештою, виховання ціннісного ставлення особистості дошкільного віку до представників протилежної статі.

Отже, різнобічне висвітлення проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі надає можливість визначити деякі наукові та практичні досягнення:

- розширився зміст понять «гендерне виховання», «гендерна культура», які стали об'ємнішими, оскільки ґрунтуються на різних видах діяльності;
- формуються ціннісні орієнтації дітей до обізнаності щодо рівноправності статей;
- найбільш розробленим у педагогічному аспекті є формування гендерної вихованості юнаків та студентів різних навчальних закладів;
- збагачення і зміцнення знань дітей та студентів щодо гендерної вихованості та гендерної культури вчені-практики намагаються досягти шляхом введення навчальних курсів, залучення їх до гендерної просвіти та самоосвіти, а також введення гендерної складової у освітній процес;
- удосконалюються педагогічні умови збереження гендерної вихованості дітей різних вікових категорій (від дітей до студентства).

Проте сучасні дослідження з означеної проблематики майже не торкаються питань виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

Гендерна парадигма в освіті виходить з того, що освітня система як одна з базових інституцій, а в рамках її існуючі освітні заклади відбивають гендерну стратифікацію суспільства і культури в цілому, демонструючи на своєму прикладі нерівні соціальні статуси хлопчиків і дівчаток в освітніх інституціях. В освітніх установах діти дізнаються про те, хто важливий для суспільства, а хто ні, хто саме вплинув на хід історії, на розвиток науки, літератури і соціальної організації, які можливості і яка відповідальність існує для різних людей в суспільстві. Освітні заклади, поряд з іншими агентами соціалізації, «визначають» ідентичність дитини, її можливості особистого, громадянського і професійного вибору. І врешті, сама організація освіти, як і пануючі в ній гендерні ролі, вбудовують в дітей модель «нормального» життя і диктують їм жіночі і чоловічі статусні пропозиції.

Беручи до уваги недостатність методичних розробок, присвячених досліджуваній нами проблемі вважаємо за доцільне запропонувати педагогічні умови ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання: надання інформації про існування гендерних стереотипів, забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості, формування гендерної культури дошкільників.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз літературних джерел з гендерної проблематики, досліджень психолого-педагогічної думки з питань проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі, дає підстави стверджувати, що нині виховання дітей з урахуванням фактору статі базується на традиційних стереотипах виховання хлопчиків і дівчаток, що об'єктивно не відображує ті перетворення, які відбуваються в сучасному суспільстві. Теоретичні підходи до виховання дитини характеризуються розмежуванням дітей за факторами статі, підготовка хлопчиків і дівчаток до дорослого життя позначається стереотипами, що супроводжують дітей з надходять з різних агентів соціалізації від вихователів до кола однолітків. Тому виховання молодого покоління на егалітарних засадах є одним з пріоритетних та актуальних завдань сучасної української освіти. Ідея гуманізації освіти може бути реалізованою лише разом з ідеєю гендерного виховання. Головна мета його полягає в урахуванні й розкритті індивідуальних якостей, здібностей і цінностей кожної дитини, її самореалізації в навчальній, професійній, сімейній сферах та сфері відпочинку на засадах рівноправних можливостей представників обох статей.

З'ясування особливостей освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти з урахуванням фактору статі дало можливість уточнити змістовну сутність поняття «гендерне виховання» й визначити його як альтернативне в порівнянні зі статевим чи статево-рольовим, що розглядається в ракурсі проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі. Раціональне зерно гендерного виховання складається зі здатності протистояти статево-рольовим та гендерним стереотипам та упереджених настанов суспільства; недопущення протиставлення дітей за статевими ознаками в різних соціальних інституціях; в створенні рівних умов для реалізації можливостей самовдосконалення, саморозвитку кожної дитини,

формуванні позитивного досвіду взаємодії статей на засадах гендерної рівності, статевої рівноправності й взаємозамінності.

Вченими визначено доцільність введення гендерного підходу в організацію освітнього процесу; на основі методологічних досліджень науковці підтвердили ефективність введення гендерної складової у практику закладів освіти. Таким чином, гендерне виховання визначено одним з головних напрямків загального виховання дітей дошкільного віку.

Розкриваючи гендерні та психолого-педагогічні передумови виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі нами визначається проблема, яка полягає у двох напрямках означеного питання. Перший розкриває складові гендерного виховання, де соціальна реальність підтверджується формуванням гендерної культури дітей, яка постійно гальмується певними інституціями, транслюючи «норми» поведінки та нав'язуючи гендерні стереотипи; другий – стосується наукових підходів щодо сутності психофізіологічних розбіжностей між хлопчиками і дівчатками й розкриває сутнісні складові виховання дошкільників на рівні порівняльних характеристик реальних можливостей дітей одного віку різних статей.

Основні напрямки дослідження проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі також показали необхідність запровадження гендерної складової в освітній процес закладу дошкільної освіти з дотриманням її основних положень та обґрунтування педагогічних умов ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання: надання інформації про існування гендерних стереотипів, забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості, формування гендерної культури дошкільників.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОТИЛЕЖНОЇ СТАТІ

2.1. Сучасний стан проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі

Істотні зміни соціокультурного життя сучасного суспільного устрою в ХХІ столітті у сфері гендерної проблематики спостерігаються на рівні зламу традиційних культурних та історичних уявлень про життєві цінності, стереотипи поведінки тощо. Освіта, як педагогічне явище, нерозривно пов'язана з культурною спадщиною соціуму і покликана, пер за все, здійснити пошук інноваційних підходів виховання дітей дошкільного віку, які сприяють розвитку індивідуальності дитини, в тому числі гендерної. Вивчення особливостей освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти з урахуванням фактору статі і практичного досвіду роботи вихователів закладів дошкільної освіти показує, що у вихователів з великим педагогічним стажем викликають труднощі питання організації гендерного виховання дітей дошкільного віку. Найчастіше, цей процес зводиться до одного-двох занять з проблематики «шанобливого» ставлення хлопчиків до дівчаток, тобто безсистемно.

Наразі виникає реальне, а не тільки вже давно задеклароване в дошкільній освіті, використання системи виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

У зазначеному розділі магістерського дослідження подано опис складової педагогічного забезпечення дітей дошкільного віку, спрямованої на покращення рівня гендерної вихованості; пропонуються загальні рекомендації, адресовані вихователям щодо забезпечення оптимальних умов соціалізації

особистості дитини та виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

Завданнями констатувального етапу експерименту передбачалося:

- визначити ставлення батьків та педагогів ЗДО до проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання на основі спостережень, анкетування, тестування, бесід;
- визначити форми і методи педагогічного впливу, які застосовують вихователі у ході виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі та принципи удосконалення цієї роботи;
- визначити критерії та відповідні їм показники сформованості у дошкільників ознак виховання ціннісного ставлення до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

Сучасний стан окреслених завдань з проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання та визначення можливостей її удосконалення досліджувався на констатувальному етапі педагогічного експерименту протягом 2019-2020 н. р.

У ньому брали участь 44 дитини старших груп (21 дівчинка та 23 хлопчики) Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 32 «Ластівка», 11 вихователів, 30 батьків.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що в сім'ї здійснюється формування гендерної ідентичності дитини та відбувається перший етап процесу гендерного виховання. Через уявлення про місце і роль чоловіка і жінки в сучасному суспільстві, формування позитивного ставлення до себе та ціннісного – до представників протилежної статі, створення бази гендерної культури дитини, її активної життєдіяльності, відчуття своєї повноцінності. Гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі.

Визначимо, які соціальні інституції і гендерні фактори впливають на формування гендерної ідентичності дитини, її оцінне ставлення до себе та ціннісне до представників протилежної статі, а також формують зразки поваги до гендерної культури особистості в дошкільному віці та поведінки позбавленої гендерних стереотипів та настанов.

Відомо, що сім'я та найближче оточення дитини – це те середовище, в якому формується почуття статевої належності гендерної ідентичності та первинна соціалізація, саме тому рівень гендерного виховання у родині залежить від наступних факторів: статевий поділ праці, обов'язків та прав між представниками подружжя, дихотомія чоловічого і жіночого, рівень залучення кожного з подружжя до виховання дітей і матеріального забезпечення родини та культурний андроцентризм сім'ї.

Крім того, впливом фактором гендерної поляризації дітей різних статей є оточення і однолітки. Культурному ідеалу суспільства відповідають такі гендерні норми (під стереотипний вплив яких підпадають діти) про образ «справжнього» чоловіка – сильний, впевнений, творчий, про «справжню» жінку – обов'язково красива, має дітей. Проблема ідеалізації образів чоловіків і жінок, згідно з гендерними стереотипами, полягає у надмірному наслідуванні, перебільшенні, зведенні до зовнішнього вигляду чи зовнішніх ознак соціокультурних маркувань статі або спрощенні батьківства до фізичного материнства чи батьківства.

Одним із чинників виховання є також ЗМІ та усна народна творчість — казки, легенди, приказки, стереотипний вплив яких акумулюється в поведінці, манерах дітей і передається з покоління в покоління, як національні традиції, стиль життя, взірці поведінки на засадах дихотомічності статей.

Відомо, що неабиякий вплив на формування дітей мають засоби масової інформації. Діти в значній мірі засвоюють ролі і правила поведінки в суспільстві з екранів телевізорів, радіо передач, газет, журналів тощо. Символічний зміст, представлений засобами масової інформації, має

надзвичайний вплив на процес соціалізації, сприяючи формуванню певних цінностей і зразків поведінки.

Сімейні стосунки і батьки, зокрема, виступають для дитини як найбільш доступна модель відтворення відповідної поведінці. Батьки допомагають дитині сформувати реалістичний сценарій суспільного життя, почуття самоповаги; впевненості; ціннісного ставлення до себе і представників протилежної статі. Завдяки механізму ідентифікації у хлопчиків і дівчаток у сім'ї формуються еталони чоловіка і дружини, головне, щоб внесок обох батьків сприяв умовам повноцінного гармонійного розвитку дитини.

З метою з'ясування впливу на свідомість дошкільників гендерних стереотипів з екранів телевізорів та місця перегляду телепередач в житті дітей, ми досліджували вплив ЗМІ шляхом бесід і опитування. Нами було з'ясовано, що діти віком 5-6 років проводять біля екранів телевізорів 3,9 години щодня, що на тиждень складає 27,3 години, при цьому кожні десять хвилин йде перегляд рекламних роликів, про зміст яких годі й говорити. Це не тільки реклама кормів для котів і собак, порошків і миючих засобів за участю жінок, у ролях незмінних домогосподарок, а й реклама справжніх «поціновувачів» домашніх та господарських досягнень, де в ролі спостерігачів-контролерів виступають чоловіки.

Не менш впливовим засобом закріплення традиційних гендерних стереотипів, виявлених науковцями, є зміст книжок для дитини дошкільного віку, а саме – зміст казок [8; 15; 46]. Зауважимо, що головними героями більшості казок і історій є саме чоловічі персонажі, що представлені в якості активних творчих діячів; героїнями, що потребують захисту, стають жертвами злодіїв частіше виступають жінки, дівчатка.

Звичайно, за останні роки відбулися певні зміни. У сьогоденних дитячих книжках дівчаток і жінок уже не так часто зображують пасивними, позбавленими амбіцій, проте їм приписують більшу (порівняно з хлопчиками) зацікавленість домашнім господарством. Однак у зображенні чоловіків і хлопчиків у дитячих книжках подібної зміни не відбулося. У поведінці

хлопчиків (на сторінках книжок) відсутні якісь відрухи, які б засвідчували виникнення поривань до виховання й доглядання.

Даними, що засвідчуватимуть стереотипних казкових персонажів є, наприклад, «Червона квіточка», «Казка про мертву царівну» та ін., де чоловіки виконують функцію зв'язку сім'ї з великим світом, вони подорожують, заробляють на життя, шукають розваг, пригод. Героїні ж, в основному, це «майстрині на всі руки», ведення домашнього господарства – їхній обов'язок.

Завдяки спостереженням і бесідам з дітьми ми підтвердили висновки науковців, з того, що діти дошкільного віку стикаються з трансляторами усталених гендерних стереотипів не тільки в сім'ях, оточенні, з однолітками, старшими братами і сестрами, а також на малюнках і в змісті книжок, у розважальній сфері (кінофільми, музичні фільми, телевізійна комерційна реклама, відеофільми тощо).

Таким чином, вся соціальна реальність, з якою стикаються діти в процесі свого розвитку і дорослішання, розподілена на «світ жінок» і «світ чоловіків», і в цих світах панують різні «правила гри». Різні соціальні інститути працюють на те, щоб формувати норми «правильної» чоловічої і жіночої поведінки і виведені з них життєві сценарії [23].

У контексті розв'язування завдань нашого дослідження розуміємо, що у своїй основі, виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі містить сталі критерії та відповідні їм показники і рівні сформованості у дошкільників ознак ціннісного ставлення до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання та традиційні психолого-педагогічні компоненти: поведінковий (вміння керувати своєю поведінкою, позбавленою гендерних стереотипів); когнітивний (обізнаність дитини щодо рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку кожної особистості); емоційно-оцінний компонент (емоційно-оцінне ставлення до себе та інших через повагу до гендерної культури кожної особистості).

Поведінковий компонент віддзеркалює характер поведінки дітей старшого дошкільного віку та відповідає принципам гендерної рівності та відсутності дискримінації за ознакою статі, зневаги до представників протилежної статі, що можуть виражатися у будь-якому протиставленні, винятковості або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків. Поведінковий компонент спрямований на відображення в суспільстві традицій, перш за все, позбавленості від гендерних стереотипів, які обтяжують життя дітей і дорослих. Когнітивний компонент включає розуміння дітьми старшого дошкільного віку не тільки основ соціально-обумовленої рівноправності між дівчатками і хлопчиками (жінками і чоловіками) на основі набутої поведінки, усвідомлення себе як представника / представниці певної статі, розуміння зразків поведінки, діяльностей, атрибутів чи характерних рис, що не нав'язують суспільством певній статі, а когнітивний компонент це й забезпечення можливості змінити навички та поведінку у бік волевиявлення і вільного розвитку особистості. Емоційно-оцінний компонент реалізується через усвідомлення дітей старшого дошкільного віку своєї приналежності до представників чоловічої, жіночої статі у соціальному контексті, формування позитивного ставлення до власної статі і поваги до іншої, усвідомлення рівних можливостей для осіб обох статей. Емоційно-оцінний компонент включає також повагу до вияву гендерної культури кожної особистості.

Залежно від сформованості кожного з компонентів – рівень буде різним (високий, середній, низький). Усвідомлюючи, що в реальному житті діапазон цих рівнів та індивідуальних відмінностей набагато ширший, але все ж таки диференціація саме за такими рівнями дозволяє врахувати основні відмінності і показники та будувати наукові стратегії відповідно до них.

Таким чином виділення показників, критеріїв та рівнів сформованості ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі в

ракурсі гендерного виховання, дозволяє показати їхній взаємозв'язок, що представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Показники рівнів та критерії ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання

Рівень	Критерії		
	Когнітивний	поведінковий	емоційно-оцінний
	Здатність відступати від патріархальних моделей будови стосунків з представниками своєї та протилежної статі; готовність до позбавлення зі свідомості стереотипних настанов суспільства щодо призначення статей; орієнтація на нейтралізацію і пом'якшення розбіжностей між статями; відсутність орієнтації на «особливе» призначення чоловіків і жінок	Орієнтація поведінки на загальнолюдські цінності; вміння застосовувати у поведінці весь спектр знань дітьми про гендерні взірці поведінки, виявлення здатності до самоорганізації, а також саморегуляції поведінки; взаємоповага і тактовність у стосунках з представниками іншої статі; вибір видів поведінки виходячи з конкретної ситуації	Наявність власної позитивної позиції до себе і оточуючих, виявлення зацікавленості і поваги до представників іншої статі; відсутність принизливого ставлення до них; орієнтація на створення партнерських стосунків у колі однолітків та власній майбутній родині; прагнення до видів діяльності, що відповідають інтересам особистості
	Помилки та певні прогалини в знаннях про правила партнерської міжстатевої взаємодії;	Дотримання статево-типізованих взірців поведінки; наявність вибіркового ознак у поведінці, які	Позитивне ставлення до статево-рольової взаємодії; схильність до фемінізації у дівчаток та

	<p>відповіді про власну гендерну роль у суспільстві, сім'ї та при виборі професії не завжди помірковані</p>	<p>окреслюються ситуативністю; відсутність взаємодії на засадах взаємоповаги та взаєморозуміння; наявність стійкого репертуару статево-рольової поведінки; не бажання налагоджувати взаємовідносини з представниками іншої статі</p>	<p>виявлення маскулінізації у хлопчиків; наявність ситуативного ставлення до оточуючих (залежно від статі); певна невизначеність у ставленні до патріархальних моделей устрою суспільства та можливість відступу від них</p>
	<p>Неповні, вузькі або взагалі відсутні знання про взаємовідносини статей; орієнтація на підкреслення розбіжностей між статями; орієнтація на «особливе» призначення чоловіків і жінок</p>	<p>Прояви у поведінці дітей характеризуються заохоченням видів діяльностей, що відповідають статі; цей вибір поведінки здійснюється виходячи зі статевої приналежності</p>	<p>Негативне емоційне ставлення до норм гендерної взаємодії; виявлення неповаги до представників іншої статі; нестійке або відверто принизливе ставлення до іншої статі; орієнтир на відсутність взаємозамінності у стосунках</p>

Слід зазначити, що ми характеризуємо високі показники рівнів вихованості в пізнанні, поведінці, емоціях передумовами можливого вибору, тобто можливістю обирати, наприклад, тип поведінки з відступом від патріархального, або готовність певним чином виявляти емоції без попередніх упереджених настанов щодо статі і т. д., що притаманно саме для старшого до шкільного віку. Кількість дітей, що виявили високий рівень гендерної вихованості складає 16 %. Середній рівень ми визначаємо як такий, що відбиває суперечності при засвоєнні нових правил в пізнанні (на когнітивному рівні), поведінці (поведінковому) та проявах емоцій (емоційно-оцінному). Так, цей

рівень характеризується тим, що діти володіють певними знаннями, але не можуть їх застосовувати, тобто не знають, яким чином їх використовувати. Наприклад, поєднання патріархального і непатріархального поглядів на устрій суспільства, тобто нездатність використовувати нові знання чи нові правила поведінки тощо. Дітей, що виявили середній рівень ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання – 20 %. Низький рівень критеріїв ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання формулюємо як такий, що характеризується демонстрацією патріархальних ідей у взаємодії статей, орієнтацією на підкреслення розбіжностей між статями та засудження відходу від традиційних архаїчних моделей устрою суспільства. Таких дітей виявлено близько 64 % серед досліджуваних.

Узагальнення отриманих результатів дослідження щодо ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання, здобутих у ході співбесід, показало, діти мають певні знання про гендерну рівноправність представників двох статей, вони не мають досвіду взаємної підтримки та рівного доступу до навчально-виховних доручень в рамках ЗДО та інших розвивальних установах, у них відсутні настанови щодо взаємозамінності у подружньому житті, що корелює з низьким культурним рівнем; це підтверджується наступними емпіричними даними:

- більшість дошкільників (понад 90 %) мають доволі слабкі знання про гендерну паритетність в українському суспільстві;
- більше половини досліджуваних (67 % хлопчиків і майже 66 % дівчаток) не мають досвіду рівного доступу представників обох статей до навчально-виховних доручень;
- значна частина (понад 60 % дівчаток та 82 % хлопчиків) не виявляють готовності до взаємозамінності при вихованні дітей та розподілі господарських обов'язків і доручень в родині, де виховуються діти, а також у майбутніх сім'ях;

- лише 26 % дошкільників мають відносно слабке уявлення про гендерну рівноправність, паритетне становище представників обох статей у сферах життєдіяльності суспільства (що відбувається шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок) та використовують деякі з його компонентів у повсякденному житті.

Для підтвердження отриманих даних нами було продовжено усне опитування дітей з метою виявлення сформованості ключових понять означеного дослідження із занесенням в протоколи результатів відповідей.

Визначаючи рівень сформованості поняття «стать», «незворотність статі», «розбіжне у дівчаток і хлопчиків», «спільне у дівчаток і хлопчиків» ми ставили дітям наступні запитання: «Що таке стать? Якої ти статі? Скільки статей знаєш?».

Проведене опитування виявило, що 95,6 % сприймають свою стать позитивно, при цьому значна більшість дітей дають чіткі пояснення того, чому саме їм подобається бути дівчинкою чи хлопчиком. Показовим є те, що майже 4 % дітей (у більшості це дівчатка) незадоволені своєю статтю. Причина цього може критися в тому, що дитина (наприклад, дівчинка) ще не знаючи про це (що краще бути хлопчиком) вже підсвідомо розуміє, що бути хлопчиком в даному суспільстві – краще. У результаті бесід з батьками та співпраці з педагогічними колективами, нами було з'ясовано, що негативне сприйняття власної статі є наслідком традиційного виховання батьків: негативна оцінка і нотації з приводу поведінки, доручення складних зобов'язань, перенесення негативізму на оцінку всіх представників означеної статі. Адже патріархальне виховання базується на заповіді «хлопчиком бути гарно», а гуманістичне – «і хлопчиком і дівчинкою бути гарно». На наш погляд, при сучасних умовах, необхідно переглянути традиційні умови виховання, оскільки в них дитина підпадає під нотки дискримінації. Важливим, є те, що такі діти швидко адаптуються в спілкуванні, іграх з представниками протилежної статі.

Для з'ясування сформованості гендерної константності дітей дошкільного віку ми запропонували відповісти на питання «Скільки статей ти знаєш?».

Значна частина дітей відповідали про існування двох статей, навіть наводили приклади на представниках людського і тваринницького світу. З огляду на це, можна стверджувати, що гендерна константність спостерігається у 100 % дітей, що свідчить про нормальне формування гендерної ідентичності. Щодо питання про усвідомлення незворотності власної статі, то можна знову констатувати, що майже всі діти дошкільного віку цілком усвідомлюють незворотність своєї статі, не припускаючи у майбутньому її зміни (майже 97 %). Інші 3 % респондентів просто не бажали давати конкретну відповідь, що можемо пояснити віковою особливістю.

Для з'ясування того, які соціально-психологічні уявлення про дівчаток і хлопчиків мають дошкільники, ми запропонували відповісти на питання «Що є спільного між хлопчиками і дівчатками?». Зазначимо, що «поле діяльності» для міркування і висловлювання надалося дітям у мимовільній формі, вся інформація фіксувалася, а потім узагальнювалася і оброблялася дослідником. Важливо, що опитування спочатку було окремо з хлопчиками, окремо з дівчатками, потім дітей зібрали разом і задавали ті ж самі питання. Обробка результатів опитування дітей висвітлена в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Кількісні результати визначення дошкільниками ознак подібності між дівчатками і хлопчиками (у %)

Ознаки, що визначили самі діти	Назвали хлопчики	Назвали дівчатка	Назвали діти сумісно
Представники людства	55	60	80
Ходять до дитячого садка	60	78	90
Діти	68	66	92
Мають спільні ігри	76	75	78
Схожі характерами	58	70	87
Готують творчі поробки	64	69	82
Допомагають батькам	62	60	80
Роблять схожі вчинки	62	59	77

Так, за результатами опитування виявлено, що діти вказали наступні ознаки подібності між хлопчиками і дівчатками як важливі – «представники людства» і «ходять до дитячого садочка» (понад 80 % дітей при сумісному опитуванні), «ходять до дитячого садочка» та «хлопчики й дівчатка є дітьми» (понад 90% дітей), «мають спільні ігри» (понад 77 % дітей), «мають схожі характери» (87 %), «роблять однакові вчинки» (понад 80 % дітей). Зауважимо, що наведені ознаки були запропоновані самими дітьми, які виділяли їх як основні, показові і правильність їх вербалізації належить також самим дітям.

Крім того, до ознак спільного між хлопчиками й дівчатками, коли їх опитували окремо, діти відносять наступне: «працюють над поробками самостійно вдома», «відвідують секції», «турбуються про менших», «допомагають мамам і татам», «загартовуються влітку з батьками», «святкують дні народження, свята», «ім купують іграшки» та інше, що також було визначено великою кількістю дівчаток і хлопчиків у відповідях. Це свідчить про те, що в дошкільному віці більшість дітей розуміють, що хлопчики і дівчатка схожі між собою, але тільки на рівні подібності обов'язків, наприклад, турбота про менших, допомога батькам; навіть догляд за домашніми улюбленцями.

Для з'ясування того, наскільки сильним є нормативний та інформативний тиск на дітей дошкільного віку, а також для відстеження репродукування гендерних стереотипів і настанов у дитячому середовищі, ми запропонували дітям визначити розбіжності між дівчатками і хлопчиками й висвітлити їх у мимовільній формі.

Кількісні дані, що ми отримали за результатами опитування щодо розбіжностей між хлопчиками і дівчатками нами було розбито на два блоки. Перший – другорядні ознаки, що виділили діти, які характеризують зовнішні атрибути: зачіска, поведінка, одяг, волосся, прикраси у дівчаток та другий – визначальні ознаки: ігри, вищі показники у старанності дівчаток, погана поведінка хлопчиків, можливість допомогти приготувати їжу, здатність

доглядати за меншим, слабшим; останні відповіді, на нашу думку, якраз і підлягають певній корекції.

Зауважимо, що серед особливостей поведінки, якими відрізняються хлопчики і дівчатка назвали велику рухливість, агресивність, імпульсивність у хлопчиків та охайність, турботливість, спокійність у дівчаток.

Змінність зачіски і одягу, наявність прикрас – все це діти, в основному, відносять до дівчаток. Щодо специфічної ознаки жіноцтва: здатність народити дитину, то певна кількість дітей (в основному хлопчики) виказали прояви сором'язливості, стурбованості. Можливість допомоги у приготуванні їжі, здатність доглядати за меншим, слабшим, знову ж таки, приписано дівчаткам, що аргументовано тим, що вони турботливіші, спокійніші, відповідальніші. Зазначені відповіді було зафіксовано в межах 65 % відповідей дітей.

Слід зазначити, що відповіді дітей були достатньо різнобарвними (щодо схожостей і розбіжностей між дівчатками і хлопчиками), але більшість (понад 80 %) вказали, що обличчя майже однакові тільки: «У чоловіків грубіші риси», «Чоловіки можуть відростити бороду», або «Чоловікам потрібно голитися».

Наступним етапом роботи було завдання дослідника для дітей: намалювати на одному аркуші хлопчика і дівчинку (за зразком методу дослідження «Кінетичний малюнок родини»).

При аналізі даних щодо орієнтації дітей у представниках різних статей за зображенням на малюнку, дошкільники показали абсолютно правильні відповіді, при цьому характерним було те, що вони (у більшості) міркували вголос, описуючу представника тієї чи іншої статі, вербалізуючи таким чином, за якими ознаками вони проводили ідентифікацію конкретної фігури на малюнку.

Майже так само діти дошкільного віку описують людину, при виконанні усного завдання типу: «Опиши будь-яку дитину». Ми звернули увагу на те, що в такій ситуації мова дітей (при описуванні) є доволі стереотипною, оскільки більшість дітей (87 % хлопчиків і 67 % дівчаток) описували дітей приблизно так: «Хлопчики грають у футбол, бігають, мають короткі зачіски, галасують,

вдягаються у шорти» (Дмитро, скоро 5 років), «Хлопчики порушують дисципліну, галасують і грають з м'ячем» (Тетяна, 5 років); «Дівчатка охайні, красиві, доглядають за рибками та носять прикраси» (Наталка, 5 років), «Дівчатка часто плачуть, вередують, носять красивий різнокольоровий одяг, не вміють грати у футбол» (Борис, майже 5 років).

Зауважимо, що відповіді дітей мають достатньо категоричний характер, несуть певну статево-рольову традиційність у поглядах.

Аналізуючи наступне усне питання, що стосувалося з'ясування сформованості взірців традиційного / нетрадиційного типів поведінки та реалізації обраного репертуару поведінки дітьми, нас цікавила інформація про моделі поведінки дітей, які, скоріше за все, орієнтувалися на поведінку своїх батьків, родичів, героїв ЗМІ та вихователів. Так, діти з великим бажанням і задоволенням йшли на співпрацю й відповідали на запитання «На кого з дорослих (родичів, героїв фільмів і т. д.) ти хотів / хотіла б бути схожим / схожою?». Відповіді дітей дали наступну інформацію: більшість дівчаток – 79 % готові демонструвати традиційну поведінку людей однієї з ними статі: мам, сестер, бабусь, дівчаток-моделей. Однак кілька з цих дівчаток назвали взірцем Ксену – принцесу-воїна. Відповідно 86 % хлопчиків в поведінці орієнтуються на тат, братів, дідусів, зірок (чоловічої статі) боксу, рингу, телеекранів. Як видно, з відповідей дітей, взірці поведінки та ідеали сформовані іноді завдяки масовому впливу на обізнаність дітей героїв засобів масової інформації, популярними співакам, кіногероями і т. д. Інша частина дітей (21 % дівчаток та 14 % хлопчиків) не дали точної відповіді, дехто з них навіть не зважувався висловитися. Аналізуючи останні відповіді ми звернулися до педагогічних колективів і батьків, які підтвердили сором'язливість і нерішучість означених дітей.

Майже статево-типовою виявилася картина щодо репертуару поведінки дорослих в родин, де виховувалися опитувані діти (зі слів самих же дітей). Так, в більшості родин (понад 70 %) діти говорять про сильного, сміливого, незамінного добувача грошей тата; ласкаву, турботливу, маму, яка купує

продукти й одяг та готує їжу, 30 % говорили приблизно так: «Тато і мама повинні разом виховувати дітей, турбуватися за них і захищати, але строгішим до виховання повинен бути тато». Зауважимо, що про маму, яка відвідує роботу і заробляє гроші вказали тільки діти з тих сімей, де мами працюють (як було потім з'ясовано) перукарями й співробітницями банків.

Це можемо прокоментувати як наявність в українському суспільстві нав'язливої думки про те, що «жіноча» робота знаменується меншовартістю, що жінки, в силу традиції, зайняті переважно на «жіночих» роботах, за які платять менше, ніж за традиційно «чоловічу» роботу.

Для з'ясування рейтингу популярних людських якостей серед дітей дошкільного віку нами було запропоновано наступне запитання: «Які риси характерів дітей тобі подобаються?», результати відображено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рейтинг популярних якостей дитини дошкільного віку

Риси, які визначили самі діти	Кількість дітей (у %)	
	Хлопчики	Дівчатка
Сміливість	86	85
Доброта	74	75
Розум	82	83
Чесність	80	81
Слухняність	76	75
Краса	58	60
Кмітливість	66	69
Чуйність	62	72
Товариськість	80	75
Поступливість	71	74

Певна кількість респондентів (понад 20 % дівчаток та 23 % хлопчиків) називали також дбайливість, серйозність, працьовитість, щедрість, охайність і т. п., як риси, які входять до рейтингу популярних серед дітей. Приблизно 78 % хлопчиків і понад 80 % дівчаток коментували свої відповіді, стверджуючи, що такі риси, як, наприклад, чесність, доброта, кмітливість, сміливість

допомагають потоваришувати, встановити дружні стосунки тощо. Такі коментарі відповідей можуть свідчити про недостатній рівень усвідомлення дітьми значення описаних якостей.

Додатковою ланкою дослідження було виявлення результатів про наявність бажання дітьми дошкільного віку мати друга протилежної статі. За даними нашого опитування 62,5 % дітей бажають мати друга – представника протилежної статі, це, на нашу думку, є показником наявності спільних інтересів, уподобань і здатність співпрацювати як в освітній діяльності, так і в майбутньому. Цікавим виявилось, при опитуванні і співбесідах, наступне: діти готові дружити, підтримувати стосунки, знайомитися с представниками протилежної статі, але через власну низьку комунікабельність налагоджувати такі стосунки, а тим більше знайомитися, – дітям дуже важко.

Далі ми досліджували дитячі ігри як джерело гендерної соціалізації та визначали ігрові інтереси хлопчиків і дівчаток дошкільного віку методами спостереження, бесід і опитування. Мета такого виду роботи полягала у з'ясуванні прихильностей дітей до тих чи інших видів ігрової діяльності, визначенні того, як в процесі гри діти відтворюють традиційні статеві ролі, які потім впливають на навички, що набувають хлопчики і дівчатка. Оскільки, за даними науковців, є достатньо основ стверджувати, що в процесі диференціальної соціалізації дуже велика роль належить дитячим іграм та іграшкам [65]. У ігровій ситуації проводилася бесіда, метою якої було виявити уявлення дітей про зміст сімейних ролей, поняття про ідеальну сім'ю, а також про якості мужності і жіночості. На запитання: «Якими б ви хотіли бути батьками, коли виростите?», то всі дівчатка хотіли б бути «добрими мамами», при цьому майже 70 % з них включали в це поняття турботу про годування і одяг своїх дітей, а також виховання і організацію відпочинку.

Для точності результатів наведемо відповіді дітей відповідно до статей.

Ми отримали такі відповіді дівчаток: «Я буду водити в парк своїх дітей», «Хочу бути ласкавою мамою, турботливою», «Буду запрошувати друзів на день народження», «Своїх дітей я буду виховувати чесними, турбуватимуся про

них», «Скажу дітям, що необхідно бути чесними». Доречи, агресивних намагань до покарання не спостерігалось: «Не буду карати», «Буду жаліти, якщо зламають іграшку і плакатимуть».

Відповіді хлопчиків були в більшості такими: «Скажу дітям, щоб не боялися грому і коли темно, що в цей час я побуду з ними», «Прогоню собаку, щоб та не покусала дітей», «Навчу комп'ютерним іграм та грі в футбол», «Навчу плавати» тощо. Розкриваючи поняття «турботлива мама», більшість хлопчиків відмічають: «Голосно не розмовляє, а говорить тихо і спокійно», «Жаліє дітей, не свариться». Готовність допомогти своїй майбутній дружині більшість хлопчиків включили у свої обов'язки так: «Відведу дітей до бабусі», «Допоможу перенести важкі речі», «Куплю іграшки і солодощі для дітей». Як бачимо, відповіді хлопчиків йдуть в таких напрямках: бажання захистити своїх дітей від небезпеки; показати свою вагомість як наставника, проявити готовність в разі необхідності взяти на себе «обов'язки дружини». На питання змісту «Добрий батько – це ...» більшість дітей відповіли таким чином: «Такий батько жаліє, коли боляче», «Такий батько захищає, або зможе захистити», «Такий батько, що допомагає мамі прати і прасувати» і т. д. Дуже часто зустрічалися прості відповіді: «Добрий батько – це такий, як мій». Отже, ми з'ясували, що у більшій частині дівчаток є усталеними уявлення, що головна роль матері – кормити і виховувати дітей, купувати їм подарунки. Крім того, дівчатка говорили, що для тата своїх дітей вони будуть купувати все необхідне, питатимуть, чи не наморився він після роботи, чи не бажає поїсти, відпочити.

Відтак, можемо стверджувати, що традиційні вербально-комунікативні методи роботи дослідників з дітьми дошкільного віку як-то співбесіда, спостереження, опитування показали, що переважна більшість дітей дошкільного віку не зв'язує поняття рівноправності, паритетності, взаємозамінності з сім'єю. Значна частина дітей знаходиться під обтяжливим впливом усталених патріархально-традиційних поглядів на призначення жінок і дівчаток, чоловіків і хлопчиків; лише незначна їх частина має фрагментарні знання з означеної проблеми.

2.2. Педагогічні умови виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі

Розуміючи гендерне виховання дітей дошкільного віку як цілеспрямований, організований, систематизований процес впливу на свідомість, поведінку, почуття вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості незалежно від статі, невідторгнення гендерним стереотипам, розвитку здібностей до самореалізації кожного, оволодіння навичками паритетності та взаємозамінності в сімейному і суспільному житті [46], в ракурсі якого досліджується проблема виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі, відзначимо також, що гендерне виховання, дослідники розглядають як важливу і невід'ємну складову загального процесу виховання. До неї входять: засвоєння і активне відтворення дитиною соціального досвіду (системи знань, норм, цінностей), в результаті якого вона опановує соціальну роль людини.

Дослідниками також встановлено, що специфіка гендерного виховання дітей старшого дошкільного віку полягає у відмові від протиставлення за ознакою статі в родині, закладі дошкільної освіти, та інших провідних інститутах соціалізації, формуванні практики взаємовідносин статей на засадах гендерного паритету, самовизначенні, самовдосконаленні і самореалізації кожної особистості.

Саме тому слід нагадати, що виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі може реалізуватися за допомогою наступних форм і методів роботи вихователя: педагогічне проектування, підсумком якого є соціальна самопрезентація дитини; метод проблемних ситуацій, результатом якого є формування уявлень дітей про зовнішні і фізіологічні відмінності хлопчиків / дівчаток, чоловіків / жінок; сюжетно-рольові ігри, як формування широких соціальних сценаріїв майбутнього дорослого життя і відносини в родині і суспільстві; театралізована ігрова діяльність дітей, яка надає можливість дітям «програвати» типові

соціальні ролі, чим виробляти глибоке і адекватне саморозуміння дитини; метод моделювання, що спрямований розвивати способи взаємодії хлопчиків і дівчаток за допомогою символічних ігор. Не менш важливого значення під час виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі має пізнавально-розвивальна діяльність дітей, до якої можна віднести як читання творів різних жанрів в аудиторії вихованців, так і аналіз творів художньої літератури (казок, легенд, оповідань, байок). З метою естетичної освіченості та ознайомлення дошкільників з культурною спадщиною і зразками участі чоловіків і жінок у живописі, музиці, логічно пропонувати перегляд відеоматеріалу, з подальшим його аналізом про вклад письменників / письменниць, діячів мистецтва і культури в українське просвітництво.

Слід відзначити, що в нинішньому суспільстві, де відбувається гуманізація всіх сфер життя, змінюються також і вимоги до моралі, культурних еталонів мужності і жіночності тощо. Так, на заміну традиційного жорсткого протиставлення мужності і жіночності як системи властивостей маскулінності і фемінінності, сьогодні – це система властивостей особистості, що заснована на гнучких партнерських взаєминах. Таке розуміння сучасного напрямку суспільного розвитку вимагає змін в теорії і практиці дошкільної освіти у бік пошуку інноваційних форм і методів, які враховують гендерні особливості і потреби кожної дитини, і які покликані виховувати ціннісне ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі.

Реалізація пропонованих вище особливостей і потреб суспільства можлива тільки в рамках урахування особливостей і потреб кожної особистості.

Тільки на їх основі може здійснюватися побудова розвивального педагогічного середовища, котре дозволить створити систему провідних педагогічних умов, що сприятимуть оволодінню хлопчиками і дівчатками дошкільного віку навичками поведінки, яка віддзеркалюватиме ціннісне ставлення дошкільників до представників протилежної статі:

- ✓ дотримати принципу гармонійних взаємин дитини з навколишнім світом;

- ✓ актуалізувати реалізацію потреб в усвідомленні дитиною себе суб'єктом діяльності;
- ✓ формуватиме реальне розуміння ролі і внеску представників чоловічої / жіночої статі в розвиток суспільства і його культурну спадщину;
- ✓ створюватиме умови засвоєння кожною дитиною моделей поведінки, яка характеризуватиметься культурою взаємовідносин дітей різних статей в різних життєвих ситуаціях як рівноправних і взаємозамінних.

Отже, створення певних педагогічних умов дозволить реалізувати основну мету гендерного виховання дітей дошкільного віку, яка полягає у створенні такої системи співіснування дітей в ЗДО, які б сприяли формуванню егалітарної свідомості, вільної від статево-рольових стереотипів, а також сприятливих для формування особистості, здатної відповідально будувати свої взаємини в соціумі для розвитку демократичного суспільства [46]. Це не тільки створення умов для розвитку і вдосконалення індивідуальності дівчинки і хлопчика, стійкої гендерної соціалізації, формування гендерної ідентичності і культури взаємин дошкільнят з особами своєї і протилежної статі, під педагогічними умовами виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання в закладах дошкільної освіти розуміємо також створення такого розвивального середовища, в якому була б представлена сукупність педагогічних, психологічних факторів (взаємовідносин, засобів тощо), що забезпечують можливість вихователю організувати індивідуальну і спільну діяльність дітей дошкільного віку, батьків, з метою становлення особистості хлопчика / дівчинки, гармонізації гендерних взаємин у всіх сферах взаємодії [36]. Система педагогічних умов спрямована створити основу для виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання успішно і покликана включати в себе: гендерний педагогічний супровід дитини, здійснюваний з позиції морального становлення особистості; інтерактивну взаємодію і співпрацю з сім'єю, що передбачає педагогізацію батьків в питаннях гендерного виховання дітей старшого

дошкільного віку; оновлення розвивального середовища, орієнтованого на гендерну самосвідомість дітей дошкільного віку.

Отже, результати констатувального експерименту, аналіз наукових джерел та психолого-педагогічної літератури з гендерної проблематики дав змогу відзначити, що виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання відноситься до найскладніших питань в теорії і практиці виховання дитини з урахуванням фактору її статі.

За таких обставин підтверджується необхідність введення комплексного підходу до що виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

У зв'язку з цим нами було визначено педагогічні умови виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання:

- надання інформації про існування гендерних стереотипів,
- забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості,
- формування гендерної культури дошкільників.

Зупинимось на першій педагогічній умові – надання інформації про існування гендерних стереотипів, здійснюваний з позиції сталого соціального розвитку особистості. Надання вихованцям інформації про існування гендерних стереотипів являє собою не просто педагогічний супровід з надання допомоги дитині, це підтримка, в основі якої лежить вчасне поінформування про дискримінаційні наслідки нав'язування гендерних стереотипів та настанов щодо статей з боку однолітків та суспільства загалом. Дитина має бути вчасно поінформована про те, що, виховуючись без нав'язаних гендерних стереотипів, вона здатна зберегти максимум свободи і відповідальності при виборі варіанта вирішення тої проблеми, яка на даний час є актуальною для дитини.

Розуміючи, що надання інформації про існування гендерних стереотипів є досить складним за своїм характером процесом взаємодії дитини и педагога, маємо усвідомлювати, що це вид організованої взаємодії, який передбачає зміну смислових орієнтацій і настанов дошкільнят у бік ціннісного ставлення до однолітків протилежної статі.

При організації першої педагогічної умови необхідно враховувати також те, що в цьому віці, у зв'язку з усвідомлення своєї гендерної приналежності, дитина починає будувати свою поведінку відповідно до пропонованих їй зразків, вибудовуючи свою гендерну роль. Дитина у старшому дошкільному віці усвідомлює, що серед людської спільноти виділяють 2 статі: чоловічу і жіночу, а відтак, вона може схарактеризувати, що чоловік – це доросла особа, а хлопчик – дитина чоловічої статі, жінка – доросла особа, а дівчинка – дитина жіночої статі.

Саме тому дитина має уявлення про основні ознаки, репродуктивно-фізіологічне спільне та відмінне у представників різної статі. Надання дитині інформації про існування гендерних стереотипів по суті, має представляти собою добір таких ситуацій, що спрямовані на розвиток здатності дітей правильно діяти, адаптуватися до навколишнього середовища, не будучи обтяженими гендерними стереотипами. Дитина дошкільного віку виступає як суб'єкт ціннісного засвоєння соціальних норм і правил поведінки щодо представників протилежної статі

Ефективність введення в освітній процес першої педагогічної умови залежить також від того, які методи і форми взаємодії використовують вихователі у вирішенні поставлених завдань. Найзначнішими засобами при цьому залишається соціально-діалогічна дійсність педагогів і вихованців.

Не менш значущою у нашому дослідженні є друга педагогічна умова – забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості як одна з форм виявлення ціннісного ставлення до однолітків протилежної статі. Означена педагогічна умова представлена як інтерактивна

взаємодія і співпраця вихователя з сім'ю. Вона передбачає психолого-педагогічну просвіту батьків, спрямовану на підвищення їхньої педагогічної культури в питаннях усвідомлення значущості виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання, розвитку позитивного сприйняття своїх дітей, розвитку умінь організувати гендерне виховання дітей в родині тощо.

Будучи першою і найважливішою соціальною інституцією для дитини, сім'я несе відповідальність за її виховання. Дошкільна освітня установа покликана допомогти і спрямувати цю виховну діяльність. Формами співпраці родини та закладу дошкільної освіти у виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання можуть бути: батьківські збори, консультації, спільні свята, спільне оформлення листівок / стіннівок, виставки, робота батьківського комітету тощо. Така взаємодія має популяризувати в закладі дошкільної освіти виховну роботу, спрямовану на обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості як одну з форм демонстрування ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

Визнаючи пріоритет сімейного виховання, нагадаємо, що така співпраця вимагає нових відносин сім'ї і ЗДО. Новизна цих відносин передбачає об'єднання й координацію зусиль, ресурсів, рівну участь кожної зі сторін та спільну відповідальність за результати діяльності.

Така діяльність педагога спрямована, перш за все, не на надання готових знань і рішень учасникам процесу, а мотивує їх йти шляхом самопізнання, сприяє їх саморозвитку і самостійного пошуку способів вирішення проблем. Фактично, мова йде про реальне довершення сімейного і суспільного виховання, збільшення ролі батьків у освітньому процесі, при чому вони виступають не як пасивні спостерігачі, а як повноправні його учасники.

Як результат введення другої педагогічної умови: забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік

рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості як однієї з форм виявлення ціннісного ставлення до однолітків протилежної статі, зможемо отримати бажаний результат – формування повноцінної, гармонійно розвиненої особистості ще в дошкільному дитинстві.

У якості третьої педагогічної умови пропонуємо формування гендерної культури дошкільників шляхом оновлення розвивального середовища, орієнтованого на гендерну самосвідомість дітей дошкільного віку.

На нинішньому етапі розвитку суспільства науковцями ведеться інтенсивний пошук шляхів переорієнтації змістовної частини освіти в посправжньому живе для вихованців знання, яке позначається тим, що воно не може бути тільки засвоєно, воно має бути побудовано дітьми. Побудовано так, як будується живе спілкування, живий образ, живі емоції. Принципово важливим є розгляд навколишнього середовища в якості розвивального, яке спроможне створювати для маленького дослідника умови осмислення себе крізь призму цілісної особистості. Таке середовище має бути джерельною базою пізнання й прийняття особистістю дошкільного віку моральних цінностей, переконань, ідеалів; воно має також пропагувати обстоювання дитиною рішень, які передбачають моральний вибір, моральне самовизначення, тим самим піддаючи особистість перевірці на самоідентичність і виховуючи, при цьому, ціннісне ставлення до представників протилежної статі.

Дослідження сучасних науковців [5; 24; 46; 51], дало змогу визначити, що під розвивальним середовищем слід розуміти оточення дитини, здатне забезпечити її стале соціокультурне становлення, що дозволяє розвинути якості, необхідні для подальшої життєдіяльності. Слід нагадати, що протягом усього дошкільного віку під впливом розвивального середовища йде становлення гендерної ідентичності дитини; воно передбачає засвоєння орієнтацій, соціальних прагнень, зразків поведінки тощо. Формування у дошкільників гендерної культури здійснюється через їх поінформування про свої можливості, уявлення про навколишній світ і самих себе. Воно накопичується поступово завдяки соціальному досвіду і провідній діяльності

(сюжетно-рольовій грі), через спілкування з дорослими і однолітками (соціально-комунікативні взаємозв'язки) і доповнюються вихованням ціннісного ставлення до представників протилежної статі.

Ефективно організована третя педагогічна умова дозволить створити підстави для вибудовування відносин дівчаток і хлопчиків не тільки в дошкільному дитинстві, а й в дорослому житті з дотриманням гендерної культури, яка підпорядковується соціальним інтересам дитини. Нагадаємо, що гендерна культура передбачає сформованість у людини розуміння про рівноправність статусу, функцій, взаємин у сім'ї та суспільстві чоловіка й жінки [46]. Відтак, практичні зусилля вихователів і батьків з формування гендерної культури дошкільників, мають бути також зорієнтовані на виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі. Формування гендерної культури дітей дошкільного віку забезпечується педагогічно виправданим використанням можливостей педагогічного впливу і систематичним та цілеспрямованим його збагаченням. Формування гендерної культури дітей дошкільного віку орієнтоване не тільки на гендерну самосвідомість дітей, воно також збагачує важливу складову соціальної рівноваги кожної дитини – ціннісне ставлення до представників протилежної статі.

Зазначимо, що в рамках нашого дослідження елементи виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі здійснюється в усіх видах діяльності, що супроводжують життя дитини: ігрова й образотворча, художня й музична, мовленнєва й комунікативна, побутова й трудова, пізнавальна й дослідницька тощо.

Висока якість означеного напрямку виховання може бути забезпечена спільними зусиллями управлінських і методичних служб, наукових установ, практиків та батьків. Разом з тим педагогічні колективи закладів дошкільної освіти мають автономії в питаннях покращення організації цього процесу. Для того, щоб виховання ціннісного ставлення дітей старшого дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання не було

стихійним, частково керованим процесом, необхідна цілеспрямована фахова підготовка вихователів до введення методів і прийомів роботи з дітьми, що спрямовані на урахування індивідуалізації кожної дитини.

Отже, при організації у освітньому процесі закладу дошкільної освіти виховання ціннісного ставлення дітей старшого дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання можуть бути використані такі основні форми роботи з дітьми: спеціально організована навчальна діяльність (заняття); ігрова діяльність (сюжетно-рольова гра, театралізація, драматизація); самостійна діяльність дітей (художня, ігрова, трудова, дослідницька та ін.); індивідуальна та групова робота (спостереження, екскурсії, походи, свята, розваги, гуртки). Така діяльність може бути організована фронтально, підгрупами, індивідуально (залежно від віку дітей), з урахуванням матеріально-технічного забезпечення та можливостей закладу дошкільної освіти, професійної майстерності вихователів тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що окреслені педагогічні умови: надання інформації про існування гендерних стереотипів, забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості, формування гендерної культури дошкільників є сукупними в процесі виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі.

Складність і багатогранність зазначеної наукової проблеми підсилюється тим, що вона здійснюється в ракурсі гендерного виховання дітей старшого дошкільного віку, а це вимагає відповідної підготовки вихователів ЗДО. Відтак, сучасним педагогам слід подолати стереотип про однотипність роботи в масовій групі, навчитися не диференціювати особливості хлопчиків і дівчаток, а помічати індивідуальні особливості кожної юної особистості.

Висновки до другого розділу

Здійснення експериментального дослідження педагогічних умов виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі було визначено як важлива складова педагогічного процесу, спрямованого на забезпечення дітей дошкільного віку оптимальними умовами соціалізації особистості дитини.

Дослідження сучасного стану проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання дало змогу стверджувати, що соціальна реальність, з якою стикаються діти в процесі свого розвитку і дорослішання, розподілена на «світ жінок» і «світ чоловіків», і в цих світах панують різні «правила гри». Різні соціальні інститути працюють на те, щоб формувати норми «правильної» чоловічої і жіночої поведінки і виведені з них життєві сценарії. Серед них фактори, що впливають на формування гендерної ідентичності дитини, її оцінне ставлення до себе та ціннісне до представників протилежної статі, а також формують зразки поваги до гендерної культури особистості в дошкільному віці та поведінки позбавленої гендерних стереотипів та настанов: сім'я, однолітки та найближче оточення дитини.

У контексті розв'язування завдань констатувального експерименту, виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі було визначено сталі критерії та відповідні їм показники і рівнів сформованості у дошкільників ознак ціннісного ставлення до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання та традиційні психолого-педагогічні компоненти: поведінковий (вміння керувати своєю поведінкою, позбавленою гендерних стереотипів); когнітивний (обізнаність дитини щодо рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку кожної особистості); емоційно-оцінний компонент (емоційно-оцінне ставлення до себе та інших через повагу до гендерної культури кожної особистості).

За допомогою традиційних вербально-комунікативних методів роботи з дітьми дошкільного віку як-то співбесіда, спостереження, опитування встановлено, що переважна більшість дітей дошкільного віку не зв'язує поняття рівноправності, паритетності, взаємозамінності з сім'єю. Діти не розуміються на поняттях гендерна вихованість, гендерна культура, знаходячись під обтяжливим впливом усталених патріархально-традиційних поглядів на призначення жінок і дівчаток, чоловіків і хлопчиків; лише незначна частина дітей має фрагментарні знання з означеної проблеми.

Результати про наявність бажання дітьми дошкільного віку мати друга протилежної статі маємо наступні: 62,5 % дітей бажають мати друга – представника протилежної статі, що є показником наявності спільних інтересів, уподобань і здатність співпрацювати як в освітній діяльності, так і в майбутньому. Інша частина дітей готові дружити, підтримувати стосунки, знайомитися с представниками протилежної статі, але через власну низьку комунікабельність налагоджувати такі стосунки, а тим більше знайомитися, – дітям дуже важко.

У формі гри проводилася бесіда, метою якої було виявити уявлення дітей про зміст сімейних ролей, поняття про ідеальну сім'ю, а також про якості мужності і жіночості. На запитання про риси батьків майже 70 % з опитуваних включали в це поняття турботу про годування і одяг своїх дітей, а також виховання і організацію відпочинку.

Результати констатувального експерименту показали необхідність обґрунтування педагогічних умов ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання в освітній процес закладу дошкільної освіти: надання інформації про існування гендерних стереотипів, забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості, формування гендерної культури дошкільників

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної літератури та науково-методичних джерел дав змогу висвітлити особливості освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти з урахуванням фактору статі. Вона, зокрема, зорієнтована на два підходи: статево-рольовий (традиційний) і гендерний. Статево-рольовий підхід в освіті являє собою традиційну систему поглядів на призначення чоловіка й жінки в суспільстві відповідно до їхніх біологічних характеристик, виховання хлопчика й дівчинки відповідно традиційним нормам, вимогам, стандартам, які висуває суспільство до людини, більше спирається на фізіологічні розбіжності між дівчиною і хлопчиком, орієнтує на підкреслення відмінностей між статями; засуджує відступи від традиційних патріархальних моделей устрою суспільства тощо. Натомість гендерний (як альтернативний) покликаний виховувати ціннісне ставлення дошкільника до представників протилежної статі і спрямований забезпечувати: однакові педагогічні вимоги, тон звертання до хлопчиків і дівчаток; статево-нейтральні правила дотримання культури поведінки, уникнення нав'язування гендерних стереотипів; орієнтація на індивідуальний розвиток дитини, її здібності, уподобання, можливості в навчанні, оволодіння професійними вміннями незалежно від статі; заохочення дітей до статево змішаних занять, ігор, видів навчальної діяльності, уникнення статевого сепаратизму в спілкуванні; обговорення з дітьми проблем взаємостосунків статей, наголошення на їхній рівноправності та взаємозамінності в сім'ї й суспільстві; привертання уваги вихованців до нав'язування гендерних стереотипів засобів масової інформації тощо.

Характеризуючи гендерні та психолого-педагогічні передумови виховання ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі ми встановили, що вони визначаються двома основними показниками. З одного боку це показники стереотипізованого гендерного впливу на дітей, їхню ідентичність. З іншого боку сукупність істотних / неістотних розбіжностей у

психофізіології, пізнавальних здібностях, зразках поведінки, статево-рольової соціалізації дітей.

Розкриваючи основні напрямки дослідження проблеми виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі, ми з'ясували, що означене питання є доволі різнобічним, але ж має деякі наукові та практичні досягнення: розширився зміст понять «гендерне виховання», «гендерна культура»; формулюються ціннісні орієнтації дітей до обізнаності щодо рівноправності статей; найбільш розробленим у педагогічному аспекті є формування гендерної вихованості юнаків та студентів різних навчальних закладів; збагачення і зміцнення знань дітей та студентів щодо гендерної вихованості та гендерної культури вчені-практики намагаються досягти шляхом введення навчальних курсів, залучення їх до гендерної просвіти та самоосвіти, а також введення гендерної складової у освітній процес; удосконалюються педагогічні умови збереження гендерної вихованості дітей різних вікових категорій (від дітей до студентства). Проте сучасні дослідження з означеної проблематики майже не торкаються питань виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання.

У дослідженні також визначені критерії та відповідні їм показники сформованості у дошкільників ознак ціннісного ставлення до представників протилежної статі: поведінковий компонент віддзеркалює характер поведінки дітей старшого дошкільного віку та відповідає принципам гендерної рівності та відсутності дискримінації за ознакою статі; когнітивний компонент включає розуміння дітьми старшого дошкільного віку основ соціально-обумовленої рівноправності між дівчатками і хлопчиками, на основі набутої поведінки, усвідомлення себе як представника / представниці певної статі, розуміння зразків поведінки, діяльностей, атрибутів чи характерних рис, що не нав'язують суспільством певній статі; емоційно-оцінний компонент реалізується через усвідомлення дітей старшого дошкільного віку своєї приналежності до представників чоловічої, жіночої статі у соціальному контексті, формування

позитивного ставлення до власної статі і поваги до іншої, усвідомлення рівних можливостей для осіб обох статей. Високий рівень за всіма критеріями продемонстрували 16 % дітей; середній – 20 % і низький відповідно – 64 %.

Результати констатувального експерименту показали, що дослідження ціннісного ставлення дошкільників до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання, маємо наступні: більшість дошкільників (понад 90 %) мають доволі слабкі знання про гендерну паритетність в українському суспільстві; більше половини досліджуваних (67 % хлопчиків і майже 66 % дівчаток) не мають досвіду рівного доступу представників обох статей до навчально-виховних доручень; значна частина (понад 60 % дівчаток та 82 % хлопчиків) не виявляють готовності до взаємозамінності при вихованні власних дітей та розподілі господарських обов'язків і доручень в родині, де виховуються діти, а також у майбутніх сім'ях; 26 % дошкільників мають відносно слабе уявлення про гендерну рівноправність, паритетне становище представників обох статей у сферах життєдіяльності суспільства та використовують деякі з його компонентів у повсякденному житті.

Окреслені результати педагогічного експерименту стали поштовхом до теоретичного обґрунтування педагогічних умов виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до представників протилежної статі в ракурсі гендерного виховання: надання інформації про існування гендерних стереотипів, забезпечення можливості змінити обізнаність, знання, навички та поведінку дітей у бік рівноправних відносин, волевиявлення і вільного розвитку особистості, формування гендерної культури дошкільників.

У рамках нашого дослідження педагогічні умов виховання ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до представників протилежної статі здійснювалося в усіх видах діяльності, що супроводжують життя дитини: ігрова й образотворча, художня й музична, мовленнєва й комунікативна, побутова й трудова, пізнавальна й дослідницька тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. П. Українська гендерна культурологія. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 446-455.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні: наук. керівник А. М. Богуш. К., 2012. 26 с.
3. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку: автореф. дис. спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Тернопіль, 2005. 23 с.
4. Вовк Л. М. Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів у навчально-виховній діяльності початкової школи: автореф. дис. спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2017. 23 с.
5. Гайденко В. Гендерна педагогіка: долаючи межі теоретично і практично. Філософські абрисы сучасної освіти: монографія / за заг. ред. І. Предборської. Суми, 2006. С. 42-59.
6. Гендерна експертиза українського суспільства (концептуальні засади) / Відп. ред. Т. М. Мельник. К.: Логос, 2011. 120 с.
7. Гендерна педагогіка: навчальний посібник / за заг. ред. О. А. Луценко. Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. 250 с.
8. Гендерна педагогіка: Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Предборської; За ред. Вікторії Гайденко. Суми: ВДТ «Університетська книга», 2006. 313 с.
9. Гендерна соціалізація сучасної жіночої молоді: монографія / С. Я. Харченко, Л. Г. Харченко, С. М. Гришак, О. А. Болотська ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2009. 318 с.
10. Гендерний педагогічний альманах / за ред. О. Марущенка, О. Андрусик, Т. Дрожжиної. Харків: Планета-Принт, 2017. 68 с.
11. Гендерний розвиток у суспільстві: (конспекти лекцій). 2-е вид. К.: ПЦ «Фоліант», 2015. 351с.

12. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.

13. Говорун Т. В. Гендерний чинник у вихованні дітей. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Інституту психології АПН України. К. : Гнозис, 2003. Т. 5. Ч. 6. С. 111-117.

14. Говорун Т. Гендерна ідеологія у навчально-виховному процесі. *Освіта і управління*. 2003. №4. Т.6. С. 56-68.

15. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2014. 308 с.

16. Голованова Т. П. Теорія і практика формування гендерної рівності студентської молоді: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. 338 с.

17. Гончаренко А. М. Хлопчики й дівчатка: міжособистісні взаємини. *Дошкільне виховання*. 2007. № 4. С. 8-10.

18. Горбатих В. В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості. *Вісник Запорізького національного університету*. №2(13), 2013. С. 48-52.

19. Горностаї П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 132-156.

20. Грабовська І. Пошуки гендерної паритетності: український контекст: монографія. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. 204 с.

21. Інтегративні методи впровадження гендерних ідей в навчально-виховний процес. Методичні рекомендації / Л. П. Чумакова, Д. О. Рудомьоткіна, О. І. Тосік та ін. Херсон, 2004. 98с.

22. Кизима І. І. Гендерна обізнаність педагогів (на прикладі фокус-групового дослідження у Львівській області). Науково-педагогічний журнал «*Молодь і ринок*». Дрогобич, 2015. № 4 (123). С. 160-166.

23. Кириченко-Стасюк Л. Соціокультурні орієнтації молодших школярів на прикладах з рідного фольклору. *Початкова школа*. 2002. №5. С. 55-58.
24. Кікінежді О. Гендерне виховання змалку. *Дошкільне виховання*. 2006. №2. С. 3-6.
25. Кікінежді О. Гендерне виховання змалку. *Дошкільне виховання*. 2006. № 3. С. 10-12.
26. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 400 с.
27. Кікінежді О. Особистісно-егалітарний підхід як базова методологія в обґрунтуванні гендерної соціалізації дітей та юнацтва. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2013. 448 с.
28. Кімел Майкл С. Гендероване суспільство / Пер. с англ. К.: Сфера, 2013. 490 с.
29. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника: (системний підхід). К.: Стилос, 2018. 336 с.
30. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів. К.: Освіта, 2018. 255 с.
31. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
32. Кубриченко Т. В. Формування гендерної ідентичності студенток педагогічного коледжу: автореф. дис. спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
33. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. К.: Знання, 2006. 311 с.
34. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років в різних умовах життєдіяльності: автореф. дис. спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ. 2004. 22 с.

35. Левицький В. Педагогічні засади формування статево-рольової поведінки учнів молодших класів допоміжної школи. *Дефектологія*. 2004. № 3. С. 12-15.
36. Листопад О. Педагогічні умови гендерного виховання старших дошкільників в закладах дошкільної освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. № 1 (64) лютий 2019. С. 145-151.
37. Луценко О.А. Гендерна освіта й педагогіка. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 476-503.
38. Малес Л. В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 109-131.
39. Маркова Н. Гендеризація вищої освіти в сучасному суспільстві. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. – 2015. №2. С. 71-74.
40. Мельник Т. Школа Рівних Можливостей. Навчально-методичний посібник / Під загал. ред. Т. В. Ковалко, Л. Є. Колос, Г. В. Гулевської-Черниш. К., 2018. 192 с.
41. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 10-29.
42. Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2015. 624 с.
43. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів: дис. спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Одеса, 2004. 212 с.
44. Назаренко Г. Гендерні аспекти: сучасний вимір. *Психолог*. 2015. № 9 (153). С. 3-6.
45. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 157-181.
46. Павлущенко Н. М. Гендерне виховання дітей молодшого шкільного віку: дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Тернопіль, 2011. 251 с.

47. Петренко О. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття): автореф. дис., спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Рівне, 2010. 43 с.

48. Рейпольська О. Д. Особливості виховання ціннісного ставлення у старших дошкільників та їх уявлень про самих себе. *Психолого-педагогічні науки*, 2014. №3. С.75-79.

49. Рідкоус О. В. Психолого-педагогічні аспекти гендерного виховання дітей. *Таврійський вісник освіти*. 2003. №2. С. 69-76.

50. Романова В. Г. Особливості статево-рольової соціалізації підлітків: дис. канд. пед. наук, спец.: 19.00.05 «Соціальна психологія». К., 2002. 208 с.

51. Смоляр Л. О. Становлення гендерної освіти в Україні : жіночі дослідження в педагогіці. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 504-519.

52. Столярчук Л. І. Статево-рольова соціалізація школярів: теорія і практика виховання: Монографія / Столярчук Л. І. Волгоград: Перерва, 1999. 275 с.

53. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. К.: Рад. школа, 1976. Т.1. 654 с.

54. Сьоміна А., Куксенко В., Гармаш О. Особливості гендерного виховання дошкільників різного віку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2011. № 5. С. 40-52.

55. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів: дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Одеса, 2007. 236 с.

56. Третяк О. П. Методика виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до людини в навчально-виховному процесі: метод. посіб.; Ін-т проблем виховання НАПН України. К.: вид-во, 2013. 136 с.

57. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К.: Видавничий центр «Академія», 2017. 528 с.

58. Цокур О., Іванова І. Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи. *Директор школи, Україна*. 2006. № 6. С. 7-12.

59. Чухим Н. Д. Гендер та гендерні дослідження в ХХ столітті. Проблеми освіти. Науково-методичний збірник / Кол. авт. К.: Науково-методичний центр вищої освіти, 2003. Вип. 36. 172с. С. 48-53.

60. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Х.: Прапор, 2016 640 с.

61. Щербак Надія, Щербак Ніна. Проблеми освіти та виховання в політичних дискусіях початку ХХ ст. *Українознавчий альманах*. К., 2011. Випуск 6. С. 63-66.

62. Яценко Л. В. Гендерна освіта і виховання в сучасній середній. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11-13 грудня 2003 р.). К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 154-156.

63. Яценко Л. В. Педагогічні умови підготовки старшокласників до сімейного життя в процесі гендерного виховання: дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Переяслав-Хмельницький, 2006. 306 с.

64. Arnot M. Gender, equality, pedagogy and citizenship: affirmative and transformative approaches in the UK. *Theory and Research in Education*. 2016. Vol. 4. № 2. P. 131-150.

65. Bem S. Theory and measurement of androgini. *J. of Pers. Soc. Psychol.* 1999. № 37. P. 1047-1054.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаткова інформація педагогам і батькам щодо джерел статево-рольових (гендерних) стереотипів дітей дошкільного віку, які впливають на формування гендерної ідентифікації і соціалізації

Оскільки концепція комплексного підходу до питань рівноправності чоловіків і жінок є провідною лінією людського розвитку нового тисячоліття, необхідно розуміти, що її реалізація значної мірою залежить од відповідної державної політики та здатності суспільства «звикнути» з означеною ідеологією на рівні суспільної свідомості. Саме це є нагальною потребою включення гендерної складової в усю систему освіти і виховання, а також проведення об'ємної просвітницької роботи з питань гендерної проблематики.

Основні положення теорії особистості полягають в тому, що дитина засвоює культурні зразки свого оточення, його норми і цінності, уявлення й стереотипи в процесі соціалізації, який продовжується протягом всього життя. Спочатку засвоєння відбувається пасивно (несвідомо), а пізніше – обізнано і творчо.

Гендерна ідентифікація формується в ході засвоєння дітьми культурної системи гендеру того суспільства, в якому вона живе, тобто в ході гендерної соціалізації. Зміст гендерної соціалізації визначається рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, особливостями культури і конкретним способом життя індивіда.

Уже в 3 роки діти з впевненістю відносять себе до чоловічої або жіночої статі (що зветься гендерною ідентифікацією). У цей час діти починають розуміти, що чоловіки і жінки намагаються по-різному виглядати, займатися різною діяльністю і цікавитися різними речами. Часто дорослі неумисно стимулюють гендерну ідентифікацію, регулярно нагадуючи стать дитини (наприклад, говорячи дівчинці/хлопчикові «так поводитися не можна»). До 7 років (за іншими даними до 3-4 років), діти досягають гендерної константності – розуміння, що стать постійна і змінити її не можливо. Отже, ще в

дошкільному дитинстві, до того часу як йди до початкової школи, діти проявляють достатньо серйозні знання в статевих розбіжностях: в іграшках, одязі, діях, об'єктах і заняттях.

Таким чином, гендерна ідентифікація, точніше її необхідна складова – розуміння константності своєї статі, – формується до 3-4 років, а в подальшому іде її розвиток і змістовне накопичення за рахунок особистісного досвіду. Важливим етапом соціалізації є вік між 7 та 10 роками, коли формується світобачення особистості дитини та її уявлення про власне призначення й смисл життя. Це період дійсності, коли засвоюється досвід поколінь, тому дитину необхідно формувати так, як би Ви заповнювати чистий аркуш.

Відомо, що найпершими соціалізуючими фігурами в житті дитини є її батьки та члени родини. Однак, необхідно пам'ятати, що батьки, навіть якщо вони намагаються виховувати своє дитя без обтяження готовими соціокультурними нормами, не є єдиними серед тих, хто сприяє засвоєнню рольових моделей (навіть гендерно-нейтральних). Не можна забувати, що статево-рольова соціалізація – це процес, що триває протягом людського життя, він відображає змінювані обставини й новий досвід. Отже, протягом життя матеріалом для засвоєння гендеру слугує вся система того, що в даній культурі пов'язується з проявами жіночності і мужності. А в нашому суспільстві часто доноситься інформація дітям, що чоловіки і жінки, хлопчики і дівчатка – це абсолютно різні створіння і повинні залишатися такими.

До існуючих позасімейних джерел статево-рольової соціалізації, з яких діти дізнаються про поведінку, що розцінюється суспільством як така, що відповідає тій чи іншій статі. До них відносяться ігри та іграшки, дитяча література, ЗМІ тощо. *Ігри та іграшки* допомагають дівчаткам практикуватися в тих видах діяльностей, що стосуються підготовки до материнства та ведення домашнього господарства, а також формують уміння і навички спілкування й співробітництва. Натомість ігри та іграшки хлопчиків пробуджують в них бажання творити, переробити оточуючий світ, допомагають розвивати навички, що ляжуть в основу просторових і математичних здібностей, заохочують

незалежну, змагальну й лідерську поведінку. Згадаймо, для прикладу, відвідування магазину іграшок. Перше питання, яке Вам зададуть обов'язково буде такого змісту: «Вам іграшка потрібна для хлопчика, чи для дівчинки?». Відомо, що іграшки «призначені» для дівчаток (ляльки, посуд, м'які іграшки) вирізняються яскравістю, рожевими тонами, іграшки ж для хлопчиків – це спортивний інвентар, кубики, конструктори, зброя, що знаходяться у великих розмальованих коробках, що традиційно орієнтує дівчаток на домівку, хлопчиків – на візуально-просторову діяльність.

Дитяча література як джерело статево-рольової соціалізації (книги, казки) несуть інформацію, в якій часто переважають персонажі чоловічої статі, яким надано всі можливості для самореалізації і діяльності, а жіночі – зображуються виключно в ролі домогосподарок, берегинь домашнього затишку; тобто зміст таких книг може впевнити дітей в тому, що життя побудовано на усталеному правилі: чоловікам належить світ, жінки мають в ньому підлеглу роль.

Телебачення – це унікальне джерело, що здатне генерувати уявлення дітей про «природу соціальної дійсності». Воно є не тільки важливим засобом подачі стереотипної інформації, а, головне, постійно демонструє традиційні образи «особливого» призначення жінок і чоловіків, впливаючи на засвоєння зразків саме статево-рольової соціалізації (жінок і дівчаток демонструють в контексті інтересів домівки: прання, прибирання, догляд за дітьми і хворими; чоловіків і хлопчиків – поза домівкою: політика, корпоративні зустрічі, рибалка).

Отже, свою поведінку хлопчики і дівчатка будують, спираючись на статево-рольові стереотипи, – це сформовані в культурі узагальнені уявлення та переконання про те, як «дійсно» повинні поводитися чоловіки і жінки. Це розповсюджений і достатньо вивчений різновид соціальних стереотипів, заснований на прийнятих у суспільстві уявленнях про маскуліність-фемінінність статей та їхню ієрархію.